

ԱԶԳԱՅԻՆԸ ԵՎ ՀԱՄԱՄԱՐԴԿԱՅԻՆԸ

Բնության բազմազանությունը, Տեսակավորումը գոյություն ունեն ի սկզբանե: Ինքնին վերացական մարդկություն գոյություն չունի. մարդկությունը կազմում են ազգերը, եւ ամեն մարդ իր ազգությամբ մտնում է ընդհանուր մարդկության մեջ: Յուրաքանչյուր ազգ իր հոգեկերտվածով ինքնասիտ է եւ անկրկնելի: Մարդկությունը հարուս է ազգերով, եւ որեւէ ազգի կորստով այն աղֆասանում է կորցնելով զգալու, մտածելու եւ արտահայտվելու մի յուրահատուկ բնական ձեւ, մի առանձին հոգեաւաճ: *Հետեւաբար, այն, ինչ ուղղված է ազգայինի դեմ, ուղղված է մարդկության դեմ:*

Ամուսն, ազգային ինքնաստիությունը չի ենթադրում աւաւաւ- հից մեկուսացում կամ ազգային Եսականություն: Ազգերը, բացի առանձնահատկություններից, ունեն նաեւ ընդհանրական հատկա- միւրներ: Դրանք ակնառու են Աստուծո հետ հարաբերությունները ձգելիս (դաստիարակական չի ասված, թե բոլոր ձգմարի կրոնները սանում են դեմի միւրնույն Ասված), ինչպէս նաեւ հասարա- կարգերի, մտեսածեւերի եւ գիտության հանդեմ մոտեցումներում: Սակայն այս բոլորն էլ իրենց վրա այս կամ այն չափով կրում են սվյալ ազգի կնիքը: Ըստ այդմ, յուրաքանչյուր ազգ ունի ի՛ր Բիւսոնությունը կամ ի՛ր սոցիալիզմը, կարելի է ավելացնել նաեւ իրեն հատուկ լիբերալիզմը, ի՛ր ընկալումներին համադասաստիան դեմոկրատիան եւն:

Այստիսով, թեւ բոլոր ազգերը իբրեւ Արարչի ծնունդ, Հավերժի եւ Բացարձակի հարթության մեջ մեծենում են, սակայն *յուրա- քանչյուրն ունի դեմի Արարչի սանող ի՛ր ճանադարհը, իսկ ավելի ստույգ իրեն սրված ճանադարհը:* Սա՛ է ազգերի ներդաւնակ գոյակցության բնական-արարչական կարգը: Դա ասել է նաեւ, թե յուրաքանչյուր ազգային միայն կատարելության ճանադարհով է դառնում համամարդկային:

Ազգային ինֆնասիդություն, թե՞ համաճխարհային միորինակացուն. այս հարցը մճսադես դրված է մարդկության առաջ հերթական մարսահրավեր նեեելով նրան:

Միորինակություն քարոզող սեսությունների եւ դրանց հեեսեուն կանգնած ուժերի խնդիրն ակնհայտ է. ռահարկելով ինեսեդացիայի բնական գործընթացները բոլոր ազգերին դարսադրել միորինակ բարեր, միորինակ մճակույթ, մսածելակերդ, հասարակարգ, սնեսեսաձեւ, կարճ ասած աճխարհաքաղաքացու համընդհանուր կենսակերդ:

Ազգերի մճակութային մերձեցուն (քայց ո՛չ ձուկուն), գիսասեխունիկական, սնեսեսական միակորուն (եւ ո՛չ մեկուսացուն), այսինքն
հոգեւոր-մճակութային ինֆնասիդություն եւ քաղաքական ընդհանրություն. այսդես ենք մենք հասկանուն աճխարհի բնական կարգը, այսդիսին է ազգայինի եւ համամարդկայինի մեր ընկալունը:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԶԱՂԱԶԱԿԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԳՈՏՈՒՄ**

ՀրանՏ Տեր-Աբրահամյան

«Զաղափակրթություն» եզրը թեև հաճախ է օգտագործվում գիտական եւ ֆաղափագիտական գրականությունում, սակայն ընդհանուր ընդունված սահմանում ունենալուց դեռ հեռու է: Սա ինչ-որ սեղ բնական է, քանի որ նման հասկացությունները, հաճախ ընկալվելով ինտուիցիվ մակարդակով, կարծես խուսափում են հստակ սահմանումներից: Բացի այդ, ֆաղափակրթությունների սահմանները ենթակա են փոփոխությունների:

Այնուամենայնիվ, այս հանգամանքները չեն խանգարում ֆաղափակրթական շեսությունների զարգացմանը եւ սարբեր ժողովուրդների կողմից իրենց սեղը այս կամ այն ֆաղափակրթական դաշտում որոնելու գործընթացին: Այսօրվա փնտրումը բացի զուտ գիտական, լուսավորչական, մասնավորապես նշանակությունից, ունի իր անմիջական ազդեցությունը լուսավորությունների եւ ազգերի ֆաղափակ կուրսի վրա, ընդ որում կաղը փոխադարձ է հաճախ ֆաղափակ լուսավոր կարող է առաջացնել համալուսավորական գիտական հիմնավորումներ:

Չնայած սահմանումների բազմաբնակությամբ, կարելի է առանձնացնել մի քանի ասիպուսներ, որոնք բնորոշ կամ սարբերակիչ են ֆաղափակրթությունների համար: Որոշ այդուրիսին կարող են հանդիսանալ կրոնը կամ դավանանքը, լեզուն (որոշ եւ ընդհանուր ծիսական, գիտական լեզու կամ որոշ սլյալ սարածում ազգերի միջեւ հաղորդակցության լեզու եւ այլն), ընդհանուր լուսավորական ակունքները, համեմատական մեծ լուսավորական ժամանակահատվածում ընդհանուր լուսավոր միավորի մեջ մտնելը կամ նրա ազդեցության ոլորտում գտնվելը եւ այլն: Բացի այս կարեւոր ասիպուսներից, էական է հասուկ ֆաղափակրթական

ինքնագիտակցության առկայությունը, այսինքն այս կամ այն
ֆաղափակրթական-մշակութային միավորին դասկանելու
զգացումը եւ գիտակցումը: Սակայն, ինչդեռ, օրինակ էթնոսների
դեմքում, այս ասրիւոսները բացարձակ չեն եւ գործում են ոչ թե
առանձին-առանձին, այլ համալիրի մեջ:

* * *

Վերն ասվածի առումով որդես ցայսուն օրինակ վերցնենք
եվրոպական ֆաղափակրթությունը: Այն իր մեջ միավորում է առաջին
հերթին արեւմտափոստոնեական կաթոլիկ եւ բողոքական ժողո-
վուրդներին (ընդհանուր դավանանքի սկզբունք): Բացի ընդհանուր
դավանանքից, կարեւորագույն դեր է խաղացել Հռոմեական կայս-
րության ժառանգությունը հռոմեական իրավունքը, լատիներեն
լեզուն որդես կրոնի եւ գիտության լեզու, Հռոմը որդես դեռության
իդեալ եւ բազմաթիվ այլ արժեքներ: Դարեր շարունակ տարբեր
ուժգնությամբ եւ արտահայտաձեւերով առկա է նաեւ ընդհանուր
եվրոպական դեռության կամ դաշինքի ստեղծման ձգտումը:

Եվրոպական ժողովուրդներին, չնայած նրանց միջեւ
բազմաթիվ ներքին հակամարտություններին, բնորոշ է նաեւ

ընդհանուր ինֆնագիտակցությունը, ինչպես նաև օտարներին ոչ եվրոպացիներին յուրայիններից զատելու գիտակցումը:

* * *

Հայաստանի ֆաղափակրթական առնչությունները հետաքրքրություն են ներկայացնում արդեն այնքանով, որ նույնիսկ մակերեսային զննման դարազայում ակնհայտ է, թե մեր երկիրը զսնվել էլ զսնվում է սարբեր ֆաղափակրթությունների սահմանների գոտում, ինչը կարծես ի սկզբանե սրված մի հանգամանք է. այսինքն կարելի է ասել ֆաղափակրթությունները առաջանում եւ անհետանում են մեր սահմանային կարգավիճակը մնում է անփոփոխ:

Ըստ մեզ ֆաղափակրթական ընդհանուր դաժժի մեջ սահմանային երկիրը կարող է կատարել չորս գործառույթ.

ա. Նախադիրֆային (ֆորդոսային) գործառույթ: Այս դեղմում նա վերցնում է իր վրա «սահմանադահի» դեր դաժժանելով սեփական ֆաղափակրթական արժեքները օտար ֆաղափակրթական ներխուժումից: Բարենդաս դայմանների դեղմում նախադիրֆերկիրը ինքն է հանդես գալիս որդես էֆումանսիայի դլացդարմ սարածելով արժեքները եւ լայնացնելով ֆաղափակրթության սահմանները:

բ. Որոժ դեղմերում ֆաղափակրթական ծայրամասը կարող է իր վրա վերցնել հոգեւոր-միսսիկ կենսրոնի դերակատարում կաղվելով (իրականությունում կամ առասղելականացված դասկերացումներում) ֆաղափակրթության հեռավոր ակունքների, մարդկության ոսկե դարի, սրբազան նախնիների եւ այլնի հես: Այսդիսին է հաճախ լեռնային երկրների դերը:

գ. Մեկ այլ դեղմում սահմանային երկիրը կարող է հանդես գալ որդես ֆաղափակրթության յուրահասուկ էներգեսիկ ռեզերվուար, որը կենսրոնի անկման կամ թուլացման դեղմում իր վրա է վերցնում նրա գործառույթները: Այս դեղմում «ծայրամասը» հանդես է գալիս որդես ավելի դահիդանողական սարածք, ուր սկզբնական

արժեքները, որոնք դրված են սվյալ ֆաղափակրթության հիմքում, դա հողանվել են ավելի մաքուր վիճակում, քան նախկին կենսոնում:

դ. Քաղափակրթական սահմանը կարող է հանդես գալ որդես կենսոնախոյս, անջատողական միսումների երկիր:

Առանց օրինակների վրա ծանրանալու նկատեմք, որ Հայաստանի դեղում կարող ենք խոսել «ա», «բ» եւ «դ» միսումների մասին: Սակայն հասուկ կուզեինք անդրադառնալ մեզանում «ա» եւ «դ» գործառույթների ներդառնակեցման խնդրին:

Առհասարակ հայոց դասնությանը ֆաղափակրթական առումով բնորոշ է երկու հակադիր միսումների յուրահասուկ միավորում: Մեկը կաղված է հայ ոգու ունիվերսալականության, մյուսը առանձնանալու, համառոտարհային արժեքներն ազգայնացնելու շեշտված միսումի հեռ: Առաջինն արսահայսվում է մեր կողմից ֆրիսոնետության ընդունման, դարերի ընթացքում նրա հավասարորդ հանդիսանալու, զանազան ֆաղափակրթական միավորների կերտմանը մեր ամենաակտիվ մասնակցության, ինչդես նաեւ համառոտարհային ֆաղափակրթական արժեքները շատ արագորեն յուրացնելու մեր հասկության մեջ: Շնորհիվ այդ հանգամանքի եւ դրան գումարած մեր առարհասփյուռ վիճակը կարելի է ասել, որ մենք նաեւ համառոտարհային ազգ ենք: Երկրորդ միսումն արսահայսված է մեր լեզվի հնդեվրոդական ընտանիքում առանձին խումբ կազմելու, մեր եկեղեցու առանձնացված լինելու, սեփական այբուրեն ունենալու եւ շատ այլ ման հանգամանքներում: Այսդիսով, եթե հայկականության առաջին բաղադրամասը ընդհանուր ֆաղափակրթական համատեղում ներկայանում է որդես կենսոնամեռ դրսեւորում, աղա մյուս բաղադրամասը որդես կենսոնախոյս:

Առաջին ունիվերսալիսական միսումն իր արսահայսությունը գտավ նաեւ մի շարք կայսրությունների կյանքում հայերի ակտիվ մասնակցությամբ, այդ կայսրությունների իդեալները ընդունելու

Եւ ակֆիվորեն սարածելու մեջ ղաճմական մի երեւոյթ, որն իրավունք է սալիս խոսել հայերի մասին որդես «կայսերական ազգի»:

Երկրորդ անջատողական միտումը ի վերջո հանգեցրեց հայկական տեղայնացված (լոկալ) ֆաղափակրթության սարրերի ձեւավորմանը: Հայկական լոկալ ֆաղափակրթության առանձնացման համար հիմք են հանդիսանում սեփական այբբենական համակարգը, գրաբարը որդես սրբազան լեզու, հայկական

դավանանքը եւ այլն¹:

* * *

Այսօրվա աւխարհի կարեւոր միտումներից են ինտեգրման գործընթացներն ըստ մեծ աւխարհափառական եւ աւխարհասնեսական գոտիների, որոնց հիմքում, այլ գործոններից բացի, ընկած է նաեւ միասնական փառափառական դասկանելւթյան գիտակցության գործոնը:

Հեռանկարային առումով այս գործընթացները կարող են բերել եթէ ոչ փառափառութիւնների բախման, ադա դրանց մրցակցության ուժեղացման եւ աւխարհի մի նոր դասկերի ձեւավորման, ուր որդես սութեկեցներ հանդես կգան «կայսերաժող» մի փանի միավորներ:

Հենց այս առումով է, որ գործնական եւ աւխարհափառական կարեւոր նշանակութիւն են սնանում մեզանում փառափառական համադարձակ հեճագոտութիւնները:

1. Հայկական լոկալ փառափառության առումով նաեւ կարեւոր է վեր հանել հայկականության առնչութիւնները դասնականորեն գոյութիւն ունեցած եւ այժմ գոյաճեւող փառափառական դաճերի հեճ, ինչդես նաեւ ճալ Հայաստանի «փառափառական դասնության» ճեւութիւնը:

ՍԱՀՎԱՆ ԵՎ ՀԱԿԻՏԵՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՈՐԴԸ

Մուտեղ Լալայան

*«Ով չգիտե, թե ինչ է մահը, վախենում է մահից.
Իսկ ով գիտե մահը, նրանից չի երկնչում»:*

Եղիշե

Հավերժի ու անցողականի կնճիռը յուրաքանչյուր խորհրդածողի դարձնում է մահվան իմաստավորում, նրա խորհրդի վերծանում: Դեռ անսիկ աշխարհում են բնորոշել «իմաստասիրությունը խոր-հրդածություն է մահվան մասին»:

Ո՞րն է անհասի համար իր մահվան խորհուրդը, ի՞նչ կադ ունի ինքը իբրև «անցավոր-մահկանացու», հավիտենականի եւ բացարձակի հետ: Ի՞նչ իմաստ կա նրանում, որ ինքը լիցի կամովին զոհաբերվի Հայրենիքին, մարտիրոսանա գալիք սերունդների համար:

Ցեղային իմաստաբանությունն ասում է. կա արարչաստեղծ Հայ ոգին, որ մարմնավորվում է այս կամ այն հայ անհասի մեջ, եւ վերջինս այդ Ոգու կրողն ու անձնավորումն է միայն. նրա մարմնացյալ մահով իր հոգին, որ մասնիկն է Հայ ոգու, վերամարմնավորվում է այլ հայերի մեջ, որով շարունակում է գործել ու հարատևել: Եվ այդ Ոգուն միաձուլվելով (իմա՛ր անձնադաս ոգիանալով) միայն հայ անհասը կարող է կադվել մշտնջենավոր բացարձակին մերձենալ Աստուծուն:

«Մահ չկա՛, կորուստ չկա՛ Տիեզերքում, կա՛ աստիճանական ոգիացումը նյութի, ոգու անվերջ զարգացում, կատարելագործում կա՛... Անմեռ է մեզ սկզբնավորող, մեզ շնչավորող զորությունը, բանը, ոգին». այսպես է մեթուծում Ցեղային աշխարհիմաստությունը

մահը հավիստենական կորուստի հետ կապելու մեղանշելի գաղափարը:

Չփորձելով շատ ծանրանալ բնագանցական եւ էաբանական խորք ունեցող այս ոչ դյուրամարս մեկնությունների վրա ավելի տեսանելի դիրքերից նայեմք մեր «Ցեղի կյանքի գրին» Հայոց դասնությանը:

5-րդ դարում Եղիսեի գրչով բանաձեւվեց մահվան այն ըմբռնումը, թե գիտենալով մահվան խորհուրդը հաղթահարել ես մահը, չգիտենալով նրա գերին ես:

- *Ճանարտրեն ազաս է նա միայն, ով ազաս է մահվան երկյուղից*, - իմաստասիրում է Նժդեհը: Մահվան վախն է, որ ստիղյուն է մարդուն դառնալ մորթադաճ, խոսքի եւ գործի մեջ աններդաճնակ, մեծագործությունների անընդունակ: Մահվան սղառնալիքն է, որ դարձադրում է հակառակորդին ենթարկվել հաղթողի կամփին: *«Այն օրեն, երբ Հայրը վախենալ սկսեց մահեն, այն օրեն օտարը թագավորեց Հայաստանում»*, - ասում է կրկին Նժդեհը բացահայտելով մեր դասնական դժբախտությունների հոգեբանական դասճանաչից մեկը:

Իսկ մահվան սարսափը արդյունք է նրա չգիտակցման, չիմաստավորման, այսինքն Ռզու հավիստենության նկատմամբ թերահավաստության: Ավարայրի մարտից առաջ Վարդանն իր զորքին ոգեմղում էր. *«Վախը թերահավաստության նշան է. թերահավաստությունը մենք վաղուց ենք մերժել մեզանից. նրա հետ թող վախն էլ փախչի մեր մտերից ու խորհուրդներից»*: Մամիկոնյան իշխանը, որ խորին հավատ ուներ Ռզու հավիստենականի նկատմամբ ու այդդիսով հաղթահարած էր մահվան վախը, դասվիրում էր մարտիկներին *«մահն ընդունել ուրախ ւրսով»*:

Մամիկոնյան ռազմաժողովի աստիճանները, որ սուր վերցրին Աստծո անունով ու Հայրենիքի համար, օրինակելիորեն դրսևուրվեցին մեռնելու բարդ արվեստում եւ իբրեւ ուխտ դարձրին փոխանցեցին իմացյալ մահվանը անմահանալու սրբազան դասգանդ: Եվ ինչո՞ւ

միայն նրանք... Շատ հայորդիներ գիտեցան մահվան մեջ իմաստ դնել եւ որդես կյանքի նդասակ ունեցան Ցեղի ու Հայրենիքի համար նվիրաբերվելը: *«Աղբել ու մեռնել Հայրենիքի համար, ահա այն խնդիրը, որը ես եմ ընտրել...»*. ասում էր Արուսյանը: Վստահաբար կարելի է ղոնդել, որ այսդես են հասկացել մեր դասնության մեջ հերոսացած, հետեւաբար, իրենց գոյությունը իմաստավորած բոլոր հայկազուններն անխտիր:

Ազգի հավիտենության համար կռվելու եւ մեռնելու դասրասակամություն ունեցող որեւէ հայորդի, գիտակցորեն թե բնազդորեն, իր համար որոշել է սեփական մահով անմահացնել Ցեղը: Ձեյթունի 1862թ. ամսամբության ժամանակ երիտասարդ Մարկոս Թառճյանը, որ վճռել էր ռարհից հանել թեմամու մահաբեր հրանոթները, ընկերների հորդորամներին, թե «ամնիտ մեռնելու կերթաս», դասասխանում է. *«Այո՛, գիտեն դիտի մեռնեն, բայց ուրիտները դիտի ամրեցնեն»*:

Մեր դարի 30-ական թվականների Հայկական ցեղային ռարժման գաղափարախոսները, իբրեւ դասական հայի գերագույն բարոյական, սահմանեցին Ցեղի ու Հայրենիքի հավիտենականի համար մեռնելու բացարձակ կամբը, որը մահն իմաստավորած հայ մարդու վճիռն է, նրա ներքին մղումը արիաբար մեռնելու Հայության եւ Հայասանի համար:

Մեռնել, բայց չդարսվել, չսեսնել Հայրենիքը նվաճված - ահա՛ հազարամյակների խորհից եկած հայոց ռազմական բարոյականի օրենբը, որ առաջնորդել է հայ ռազմիկին եւ հնարավոր դարձրել մեր Ցեղի հարսետումը: Պասմահայրը Հայկյան Արամի մասին ասում էր, թե նա *«լավ էր համարում հայրենիքի համար մեռնել, քան սեսնել, թե ինչդես օտարացեղ ազգերը ռոնակոյս են անում իր հայրենիքի սահմանները եւ օտարները տիրում են իր արյունակից հարազատների վրա»*: Հազարամյակներ առաջ եւ հազարամյակներ հետո նոյն բարոյականը... Որովիտես նոյն ազգային Ոգին է, արարչաստեղծ Հայոց հավիտենական ոգին:

Ո՛չ միայն մեռնելով Ցեղը ամրեցնել, այլև թժնամուն մեռցնելով: «Վայ այն ազգին, որ մեռնել ու մեռցնել չգիտե մի վսեմ գաղափարի համար». ասում է Ահարոնյանը: Այո՛, նաեւ մեռցնել ճի՛շտ են վերագնահատել, որ եթե ժամանակին հայ կամավորական գնդերը բնաջնջելին իրենց գրաված թուրքական բնակավայրերը, ադա Քեմալը չդիտարկեին ստեղծել միլիական շարժումը:

Մեզանում փորձեր են արվել համառոտ նշանաբանել կյանքի ու մահվան խնդիրները: Մենք կանգ կառնենք երկու նշանախոսների վրա «ազատություն կամ մահ» եւ «մեզ համար չկա՛ մահ, մահ մեր թժնամուն»:

Ազատություն կամ մահ... Որքան մեզ հայսնի է, այս կարգախոսն առաջին անգամ սվել է Ռ. Պասկանյանը իր «Վարդապետարանում»: Բնական է, որ այն ժամանակ հոգեվարքի մեջ գտնվող հայության համար սրկական վիճակը նախընտրելի չէր մահից, եւ հայորդին, հուսահատ, կամ ուզում է ազատագրվել, կամ մեռնել Ազգի համար եւ չսանել սրկության անարգամբը:

Տասնամյակներ հետո, հոգեբանական մշակում ստացած եւ մահին հաղթած Դավիթբեկյան ուխտյալները մարտակոչում էին «մեզ համար չկա՛ մահ, մահ մեր թժնամուն»: Այդ ուխտի նվիրյալի համոզմամբ իր անձնական մահը մահ չէր, այլ անմահացում, ֆանգի անմահ է մեր Ոգին.- մենք անմահ ենք: Իսկ մահ դեմք էր սփռել թժնամու բանակում նրա ոգին ջարդելով, նրան մեռցնելով:

Տեղին է հիշել, որ Հայոց ցեղապետ Հայկը, Բելի դեմ ճակատամարտից առաջ, իր զորքին չղատվիրեց մեռնել, ֆանգի «կմեռնենք, եւ մեր ցեղը Բելի ծառայության ճակ կընկնի», այլ ցույց տալ թժնամուն բազկի զորություն, եւ այդ դեմքում «կհաղթենք ու կադրենք ազատ»:

Ասեմք նաեւ, որ «ազատություն կամ մահ»-ը, որում ինքնագոհաբերումը դրսեւորվում է իբրեւ հուսահատական ճիգ եւ դառնում ինքնանդատակ, առավելապես անհատական կարգախոս է, բայց

ո՛չ համազգային, ֆանզի Ազգի ազատությունը նվաճելի է նրա զավակների մի՛ մասի մահով: Իսկ «մեզ համար չկա՛ մահ, մահ մեր թեմամուն»-ը ընդհանրական մեամախոս է, որը ցուցանում է Ազգի անմահության համար թեմամուն մեռցնելու անմահանց կամփ:

Մեռնելով եւ մեռցնելով անմահացնել Ցեղը - ահա՛ մահվան ու հավիտենության խորհուրդը:

Եվ վստահաբար կարող ենք ասել, որ գոյության իմաստը հասկացել են նրանք, ովքեր Ցեղի հավերժության ընկալումով իմաստավորել են իրենց անցավոր ներկան եւ գիտակցել մահով անմահանալու ասվածային ճշմարտությունը:

Այդ է սովորեցնում նաեւ մեր մարգարեն. **«Աղբել ու գործել միայն այն բանի համար, որի համար արժե մեռնել, եւ մեռնել այն բանի համար, որի համար արժեք աղբել»:**

**ՀԱՐԿԱԿՈՐ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ԿՈԿԿԱՍՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Դավիթ Յովհաննիսյան

1980-ականների կեսերից, երբ խորհրդային Միության մեջ կասարկող փոփոխություններին անդառնալի բնույթ հաղորդելու համար օգտագործվում էին բոլոր հնարավոր միջոցները, լայն շրջանառության մեջ մտավ մի հասկացություն, որն իր աշխարհագրական անհեթեթության հետ մեկտեղ, նոր գաղափարների եւ ազատության թարմ օդի կարոս *սովետական ինստիտենցիայի* համար անսահման զրավչություն ուներ:

Այդ նոր հասկացությունը, որը խորհրդանշական իր ձեւակերպումը ստացավ «*Վանկուվերից Վլադիվոսոկ Միացյալ Եվրոպա*» բանաձեւի մեջ, հայտարարում էր մի նոր ֆաղափակրթական միասնական դաշտի ստեղծման մասին, ինչը հույս էր տալիս խորհրդային մարդուն, որ ինքը այլեւս «երկաթե վարագույրով» անջատված չի լինելու սրընթացորեն զարգացող աշխարհից («աշխարհ» ասելով հասկանում էին Արեւմուտքը):

Ծրագրի աշխարհափառական իմաստը դարձաբանվեց շատ ավելի ուշ: Արդեն ֆանդվել էր բեռլինյան դաշը, Գերմանիան միավորվել էր, խորհրդային Միության ֆայթայունը կասկած չէր հարուցում, երբ ԱՄՆ նախագահ Բուշ ավագը հայտարարեց «նոր աշխարհակարգի» (New World Order) ձեւավորման մասին մաքսային եւ հարկային սակագների նույնացում կամ համանմանեցում, ադրանքների եւ ֆինանսական հոսքերի ազատ եւ անխոչընդոտ փոխադրում, արեւմտյան ժողովրդավարական ստանդարտների համասարած կիրառում եւ այլն: Միաժամանակ ֆաղափակական շրջանառության մեջ դրվեցին մի շարք նոր հասկացություններ, որոնցից են «Մեծ Միջին Արեւելք»-ը եւ «Միացյալ Եվրոպա»-ն:

Այստեղից բնական հարց. ո՞րն է Հայաստանի, իսկ ավելի լայն առումով ամբողջ Հարավային Կովկասի սեղը այս մեզառեզգիոնների խաչմերուկում:

Հարավային Կովկասը ենթառեզգիոն է, որը սահմանակցում է մեկ մեծ (Ռուսաստան) եւ երկու (Իրան եւ Թուրքիա) ռեզգիոնալ տերությունների հետ: Այն հանդիսանում է տրանսմացիոնալ ենթակառուցվածքային կադերի կարելու հանգույց, ինչը նրան դարձնում է միակ գերտերության (ԱՄՆ) կենսական շահերի գոտի, ինչպես նաեւ շարժում է իր հետ անմիջական սահման չունեցող մեծ տերությունների (Ֆրանսիա, Գերմանիա, Չինաստան) ավելի ու ավելի ընդգծվող հետաքրքրությունը:

Տարածաշրջանը հագեցած է էթնիկական կոնֆլիկտներով, որոնք բոլոր շահագրգիռ ուժերի համար աղահոսվում են ազդեցության ուղղակի խողովակներ եւ հնարավորություններ: Այն բնակեցված է ազգերով եւ ժողովուրդներով, որոնք կայսրության կործանումից հետո ընկղմվեցին հարյուրամյակների դասնություն ունեցող հին թեմանության հետեւանների հետ կապված խնդիրների շուրջ ծագած վեճերի մեջ, որոնց ավելացել էին «ընդհանուր բնակարանի» հոգեբանությունից ծնված նոր հիմնահարցեր:

Սակայն, ժամանակի ընթացքի հետ, աստիճանաբար ավելի ու ավելի հիմնովին էր գիտակցվում ներտարածաշրջանային ընդհանուր շահերի առկայությունը, որը բխում է նախեւառաջ միասնական քաղաքական աշխարհ (Միացյալ Եվրոպայի եւ Մեծ Միջին Արեւելի հասման հանգույց), ինչպես նաեւ սնտեսական գործոն լինելուց:

Այդ շահերն ընդհանուր են մեր ենթասարածաշրջանի բոլոր այն ուժերի համար, որոնք ներսում իրական դեր եւ լուրջ ներուժ ունեն, ինչն իմֆնրսիմֆյան, այսինքն օբյեկտիվորեն թույլ է տալիս խոսել ընդհանուր ենթասարածաշրջանային համակարգի մասին անվսանգության, սնտեսական, ֆիմանսական եւ այլն, որն արտահայտելով ընդհանուր առմամբ տարածաշրջանի շահերը,

կարող է նդասել Հարավային Կովկասում առկա հակամարտությունները եւ հակասությունները հաղթահարելուն:

Ենթասարածաւրջանի երկրները հասկանալի չէ, թե որքանով գիտակցված, սակայն որոշում են կայացրել իրենց միասնական ադագայի վերաբերյալ: Որոշումն այնքան էլ անկեղծ եւ գիտակցված չի թվում, քանի որ ադագայի միասնական լինելը դեռեւս ընկալվում է միայն որդես որոշակի անհրաժեշտ էթիկեճային բառադաւար ներկա քաղաքական իրավիճակին հարմար եւ դարճադիր:

«Միասնական ադագան», որքանով կարելի է դաճել երեք երկրների ոդեսական այրերի ելույթներից եւ քաղաքական վերլուծաքաններին ու մեկնաքանների հրադարակումներից, դիճարկվում է որդես այդդիսին միայն որեւէ ավելի մեծ կառույցի յրջանակներում ՆԱՏՕ, Եվրամիություն (յաճ ավելի հազվադեմ ԱՊՀ եւ Հավաքական անվաճագուքյան դայմանագրի կազմակերդություն): Այսինքն հույսն այն է, որ սարածաւրջանի ներում գործող քաղաքական, ճնեճական եւ այլ ճիդի ուժերի վրա կսարածվեն քաղաքակիրթ խադի կանոնները, որոնց յրջանակներում էլ այս կան այլ կերդով կլուծվեն Հարավային Կովկասի ինեճգրաճիոն գործընթաճներին խանգարող ներկայումս գոյություն ունեճող խնդիրները:

Սակայն միաժամանակ այս երկրների հասարակությունները չեն գիտակցում, թե այդ քաղաքակրթական դաճի մեջ ընդգրկվելու համար ինչդիսի փոփոխությունների ոդեճ է ենթարկվեն իրենք:

Բոլորը գիճեն, որ ոդեճ է համադաճասախանեն ժողովրդավաքական սաճնդարճներին, եւ այդ մասին խոսվում է եւ հայճարարվում քարճր անթիոններից, սակայն իրականության մեջ այդ սաճնդարճների կիրառումը «եղական ճեւերով», առաջաճնում է ճգնաժամ:

Բոլորը գիճեն, որ խադի կանոնների մեջ են ազաճականաճված ճնեճական հարաքերությունների դայմաններում գործող օրենքները, սակայն իրականությունը եւ

օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ դայնամիկները հանգեցնում են «ազատականացված» բազարի:

Այլ կերպ ասած, հիմնական կառույց ձեւավորող հասկացություններից նույնիսկ այն մի քանիսի, որոնց իմաստը կարծես թե հասկանալի է, արմատավորումը մեր սարածաւազանային դաշտում մեծ կասկածներ է հարուցում:

Ավելի բարդ են կատարման համար անհրաժեշտ այն դայնամիկները, որոնց մասին հասարակությունները հիմնականում տեղյակ էլ չեն:

* * *

Արեւմտյան Եվրոպան, անցնելով երկու ավերիչ համաժխարհային դաշտազմների փորձություններով եւ ուժերի հսկայական լարման շնորհիվ խաղաղություն հաստատելով, ժողովրդավարական արժեքներ արմատավորելով եւ սնտեսությունը վերականգնելով, ի վերջո եկավ մի դժվարին, բայց միակ ճիշտ որոշման: Արեւմտյան Եվրոպայի վեց երկրների ինտելեկտուալ եւ ֆաղափական սերունդը ստեղծեց մի ծրագիր, որը փրկեց այս աշխարհամասը հետագա ավելի դաժան փորձություններից: Ծրագիրը անվանվեց «Շումանի դաշտ» այդ սարիներին Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարի անունով, սակայն դրա իսկական հեղինակը եւ հետագայում շարժիչը ժան Մոննեն էր, որը առաջ քաշեց մի դարձ թվացող միտք. եթե Գերմանիայի միլիտարացման հիմքը նրա ածխի եւ երկաթաքարի դաշտերն են եւ եթե հենց այդ դաշտերի շուրջ է ծավալվում գերմանաֆրանսիական մրցակցությունը, ապա դեռ է այնպես անել, որ Գերմանիան չկարողանա դրանք օգտագործել զինվելու նպատակով, իսկ Ֆրանսիան, Բենիլյուքսի երկրները եւ Իտալիան հնարավորություն ունենան օգտագործելու դրանք իրենց սնտեսությունների դիմամիկ զարգացման համար:

Սակայն բռնությամբ զրկել այդ հզոր երկիրը իր բնական բարիք-

ներից չի ստացվի (ի վերջո Վերսալի թայմանագրի հիմնական թերությունն այն էր, որ գերմանացիների ազգային արժանապատվությունը ոտնահարվել էր, ինչը դրդեց նրանց ռեանսի), ուստի Պետք է մի այլ եղանակ գտնել: Հանճարեղ այդ գաղափարը հետևյալն էր. բոլոր Պետությունները, որոնք ներգրավված էին արեւմտեվրոպական գործընթացների մեջ եւ ենթակառուցվածքային առումով սերտ կապերի մեջ էին գտնվում, Պետք է կամավոր կերպով հրաժարվեին իրենց Պետական ինֆրաֆրանսիայի մի մասից հանձնելով այն գերմանական եվրոպական մարմնի ճնշման ներքին:

Պետք է նաեւ մոռանալ, որ Երկրորդ համաշխարհային Պատերազմի ավարտից հետո աշխարհի բաժանվելը երկու հակամարտող բլոկների հանգեցրեց նրան, որ Արեւմտյան Եվրոպայի երկրների ժողովուրդները խորապես գիտակցեցին իրենց միեւնոյն հզոր մշակութային զավակներ լինելը, որի արժեքները վստահեցրած էին, ինչը դարձավ կարեւորագույն գործոն նրանց կազմակերպական միավորման համար: Նույն գործոնը դրդեց նրանց ստեղծել այնպիսի ենթակառուցվածքներ, որոնք իրար էին կապում ոչ միայն Պետությունները, այլ նաեւ առանձին քաղաքներ եւ նահանգներ, ինչի շնորհիվ հնարավոր եղավ ստեղծել իրական սոցիալ-տնտեսական բազա ժամանակի ոգին արտահայտող մշակութային եւ քաղաքականական համայնականների կենսագործման համար:

Խորհրդային Միությունից բխող վստահություն եւ Եվրոպայի բաժանվածությունը ստեղծեցին այն հիմքը, որը խորացրեց Միացյալ Նահանգների հետ քաղաքական կապերի ընդհանուր դաշտի մեջ գտնվելու ընթացումը, ինչը որդեկան քաղաքական արդյունք ունեցավ ՆԱՏՕ-ի ստեղծումը, իսկ եվրոպական մշակութային ունիկալության մասին Պատկերացումները ի վերջո արտահայտվեցին Եվրամիության կառուցման շեփով:

* * *

Վերը շարադրված վերլուծությունը մի նպատակ է հետադիմացի.

դարձել, թե ի՞նչ հարցեր են կանգնած Հարավային Կովկասի ղեկավարությունները բնակեցնող ժողովուրդների առջև, եւ որքանով ենք մենք մասնատված այդ հարցերին համարժեք մասնատվածներ չալու:

Այս առումով, մեր տեսակետից, կարելու ազդույն հարցը, որ կանգնած է մեր առջև, նույնիսկ այն չէ, թե արդյո՞ք մեր նորանկախ ղեկավարությունները մասնատված են իրենց ինքնիշխանության մի մասից կամավոր հրաժարվել, ղեկավարվողներից խուսափելու, կոնֆլիկտները լուծելու, բոլոր կենսական ոլորտներում համագործակցելու, այսինքն Եվրոպայի մեջ ինտեգրվելու նպատակով:

Հավանաբար, ամենակարեւոր եւ դեռեւս նույնիսկ չակտուալացված հարցն այն է, թե որքանով է այս ենթատարածաբանում ադրոզ ազգերից, ժողովուրդներից, էթնիկական խմբերից յուրաքանչյուրը գիտակցում իրեն որդես կովկասցի, այսինքն որքանով է արժեւորվում այն, որ իրենք հանդիսանում են մշակութային եւ քաղաքակրթական առանձնահատկությունների յուրահատուկ միացության կրողներ (որն էլ հենց հանդիսանում է կովկասցու մշակութաբանական բնութագիրը):

Ակնհայտ է, որ այս հարցում մոտեցումների տարբերությունները շատ ավելի շատ են, քան ընդհանրությունները:

Չափազանց կարեւոր է նաեւ հստակ մասնատված չալ նախորդից բխող հարցին. որքանով է այդ բնութագիրը համադաստատված միացյալ Եվրոպայի համար առանցքային նշանակություն ունեցող արժեւանակարգի ղեկավարներին եւ ի՞նչն է ավելի առաջնային: Այս կադակցութանը տեղին է հիշեցնել Արմ. Գերմանիայի առաջին կանցլեր Ադենաուերի հայտնի արտահայտությունը. «Գերմանիայի կանցլերը ղեկավար է միաժամանակ լինի լավ գերմանացի եւ լավ եվրոպացի»:

Մեկ այլ կարեւոր հարց. որո՞նք են Հարավային Կովկաս ենթատարածաբանի սահմանները: Այս հարցն ունի առաջնահերթ նշանակություն, քանի որ նույնիսկ մեկ արտաբերական տարրի

ներգրավումը սարածաբանային կառույցների մեջ ինֆնաբերաբար հանգեցնում է մյուս արժանագինալ սարրերի ներգրավմանը:

Օրինակ Թուրքիայի ներգրավումը սարածաբանային կառույցների մեջ ավսոնաս կերտով հանգեցնում է Իրանի կամ ներգրավմանը, կամ վսանգավոր անսեսմանը: Ռուսաստանի ներգրավումը բնականորեն ընդգրկում է գործընթացի մեջ Թուրքիան եւ Իրանը մի կողմից, Միացյալ Նահանգները եւ Եվրամիությունը մյուս: Հասկանալի է, որ Միացյալ Նահանգների եւ Ռուսաստանի համագործակցությունը կամ «հակագործակցությունը» այս հարցում որոշիչ դեր է խաղում, չնայած վերջին բաժանում անընդհատ հնչող կարծիքներին, թե Մոսկվան կարող է միայն ենթակայական դերակատարություն ունենալ, քանի որ նրա ներկայիս հնարավորությունները եւ շահերի ուղղվածությունը թույլ չեն տալիս ավելիին հավակնելու: Հարկ է հաշվի առնել, որ «Հարավային Կովկաս» սերմինը անջատում է ռուսական Կովկասը, սակայն չի նվազեցնում Ռուսաստանի շահերը ենթասարածաբանում:

Այս բոլոր խնդիրների սեսակեցից կարեւորագույնն այն է, թե որքանով են հսակեցվել Հարավային Կովկասի երկրների երկարաժամկետ նդասակները: Որքան լուրջ եւ անկեղծ է ընդհանուր ֆաղափական, սոցիալական եւ սնեսասկան դաշտի կառուցմանը միսված փաստարկման համակարգը նրանցից յուրաքանչյուրում, ինչդեմս է այն ընկալվում ենթասարածաբանի երկրների հասարակությունների կողմից, արդյո՞ք այն հաշվի առնվում է դեսությունների գարգացման երկարաժամկետ ծրագրեր կազմելու ընթացքում:

Հասկանալի է, որ նման ծրագրերը, եթե իրոք հաշվի են առնում վերը նշված հեռանկարները, դես է միանշանակ ուղղված լինեն այդ երկրներում միջին դասի ձեւավորմանը, վերջինիս ֆանակական եւ որակական անրադնդմանը, ֆանի որ այս խավը միշտ ամենաշատն է շահագրգռված կայունության հաստատմանը, ուսի եւ կարող է հանդիսանալ միասնական անվսանգության համակարգի կառուցման շարժիչ ուժը:

Հարկ է հաշվի առնել եւ այն հանգամանքը, որ ողջ սարածա-
ւաջանում տեղի են ունենում սոցիալականացման դրոցեսներ,
որոնց արագությունը բոլոր երկրներում էլ գրեթե նույնն է: Սա
նշանակում է, որ իրական ֆաղափական համակարգ, որը կառուցված
կլինի արդեն գոյություն ունեցող սոցիալական խավերի եւ շերտերի
ժահերը արտահայտող կուսակցությունների եւ հասարակական
կազմակերպությունների հիմքի վրա, սարածաւաջանում ի հայտ կգա
գրեթե միաժամանակ: Այս առումով շատ կարելու է դառնում
ենթասարածաւաջանում ձեւավորվող ֆաղափական կամֆի եւ
միասնական նոթասակի կրողների լայն համագործակցությունը:

Միասնական հարավկովկասյան սարածության ձեւավորման
հնարավորությունը, ըստ ամենայնի, կախված է նրանից, թե որքանով
կհաջողվի մեր ենթասարածաւաջանի ժողովուրդներին ներդաւանակ
համագործակցության համակարգ ստեղծել եւրոպական ֆաղափա-
կության դաւսում եւ միաժամանակ իրենք իրենց գիտակցել որդես
ունիկալ մշակութային միասնականություն:

Նրանից, թե որքան արագ հնարավոր կլինի ստեղծել ընկալման
եւ գիտակցության այս դաւսը, կախված է այն, թե որքանով մենք
ինքնուրույն կլինենք «Միացյալ Եւրոպա-Մեծ Միջին Արեւելք»
խաչմերուկում:

**ԵՎՐԱԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ԱՐԵՎՍՈՒՏՔԻ
ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՊԱՌԱԿՏՈՒՄԸ**

Գազիկ Տեր-Հարությունյան

Սալոնիկից ոչ հեռու գտնվող հունական Պոռսո-Կարաս ծովափնյա ֆաղափում կայացած ԵՄ երկրների ղեկավարների վեհաժողովում առաջին ընթերցմամբ ընդունվեց ԵՄ նոր Սահմանադրության տեքստը: Փաստաթուղթը վերջնականորեն կհաստատի բարձր մակարդակի միջկառավարական կոնֆերանսը, որի առաջին նիստը կկայանա այս օրվա հոկտեմբերին, իսկ վերջինը հաջորդ օրվա գարնանը: Սահմանադրությունն ուժի մեջ կմտնի մինչև 2005թ. վերջը:

Հիմնական օրենքի նախագծի մշակման համար ստեղծվել է հասուկ մարմին Կոնվենս (դասգամավորական ժողով), որի 100-ից ավելի անդամները Ֆրանսիայի նախկին նախագահ Վալերի Ժիսկար դ'Եսթենի ղեկավարությամբ մոտ մեկուկես օրի աշխատում էին Սահմանադրության կազմման վրա: Աշխատանքը ոչ միշտ էր հարթ ընթանում. երբեմն չափից շատ էին օրերվում միեւնույն հարցի նկատմամբ եվրոպական երկրների մոտեցումները: Ինչդեռ հաղորդում են ՋԼՄ-ը, Ֆրանսիան, Գերմանիան, Իտալիան, Բելգիան, Հոլանդիան ու Լյուքսեմբուրգը ԵՄ օրջանակներում առավել ինտեգրացման կողմնակիցներ են: Հարկ է նշել այս խմբում Իտալիայի ներկայությունը, որն իրափյան խնդրում չբաժանելով Ֆրանսիայի եւ Գերմանիայի դիրքորոշումները Եվրոպայի միավորման հարցում նրանց հետ միակարծիք է:

Հակաիրափյան կողմիցիայի ԱՄՆ մյուս դաշնակիցներ Մեծ Բրիտանիան, Իսրայելը, Լեհաստանը, ինչդեռ նաեւ Շվեդիան, Դանիան, Իռլանդիան եւ Ավստրիան, ԵՄ նորեկներ Լատվիան, Լիսվան, Էստոնիան ու Կիպրոսը հակված են «միասնական Եվրոպայի ֆորմատին առավել սահուն անցմանը»: Ֆինլանդիային,

Պորտուգալիային, Մալթային եւ Յունաստանին ներկա վիճակը բավարարում է, եւ նրանք նորամուծությունների նկատմամբ հասուն խանդավառություն չեն ցուցաբերում:

Սահմանադրության երեւան գալը որակապես փոխում է ԵՄ գործելու ու կառավարման հայեցակարգը: Միությունը ղեկ է 5-ամյա ժամկետով նախագահ ընտրի, որը կներկայացնի միասնական Եվրոդան միջազգային աստարտեզում: Վերջին ժամանակներս ՋԼՄ-ն այդ դաշտնի համար որեւէ թեկնածուի անուն չեն նշում: Սակայն ավելի վաղ ենթադրվում էր, որ առաջին նախագահը լինելու է Ժիսկար դ'Էսթենը: Այս առիթով նկատենք, որ Եվրոդան Սահմանադրության ստեղծման գործում ֆրանսիացիների ավանդը շատ մեծ է, եւ ոչ միայն կազմակերպչական տեսակետից: Հայտնի է, որ Եվրոդայում գոյություն ունի ղեկական կառուցվածքի երեք հիմնական մոդել՝ բրիտանական, գերմանական ու ֆրանսիական:

Բրիտանական մոդելը ո՛չ ունիսար է, ո՛չ դաշնային (ֆեդերատիվ) եւ դաշնականորեն «միադեմ» խորհրդարանի առաջ օժտում է ինքնիշխանության իրավունքներով: Այն ենթադրում է որոշակի իշխող ֆաղափական դասակարգի գոյություն, որը ղեկավարման մեթոդների ու նմաստների կրողն է: Չնայած անընդմեջ ընթացող կենտրոնացման գործընթացներին, Մեծ Բրիտանիայում առ այսօր դաշնայնական «առողջ դաշնության» բրիտանական սկզբունքի վրա հենվող կառավարման համաձայնեցված ձեւը: Հասկանալի է, որ կառավարման բրիտանական մոդելի համար սահմանադրության առկայությունը դաշնային չէ:

Ղեկական կառուցվածքի գերմանական մոդելը հիմնված է ամերիկյան ֆեդերալիզմի ազդեցության հետեւանով ու «մասնատված» երկրի կառավարման սեփական փորձով ձեւավորված սահմանադրության վրա: Նման սահմանադրությունը խիստ եւ հստակ կերպով սահմանափակում է իշխանության սարքեր ճյուղերի իրավասությունների ղրորներն ու ստեղծում մեկը մյուսի ոտնձգություններից դաշնային մեխանիզմներ: Արդյունքում

դաճնային կառավարության իշխանության ուժեղացումը գործնականորեն բացառվում է, իսկ օրենսդրության կասարմանը հետեւում է Սահմանադրական դատարանը: Այդ իսկ դատաճառով գերմանացիները աղազա միացյալ Եվրոպան սեւնում են որդես իրավական դեսության եւ օրենքի գերակայության գաղափարներին նվիրված, խիստ սահմանափակ կենսոնական իշխանությամբ դաճնային կազմավորում:

Ֆրանսիական մոդելի ակունքները սանում են դեղի 17-րդ դարի սկզբին այդ երկրում իշխող միադեսությունը, իր կենսոնացված վարչարարական կառավարմամբ: Ֆրանսիայի ներկայիս նախագահական հանրադեսությունը լավագույնս ցույց է սալիս, որ միադեսությունը հասուկ իշխանության կենսոնացումն այսօր էլ գոյություն ունի: Թագավորի կամ ժամանակակից ձեւով նախագահի իշխանությունը իրավական նորմերի ու խորհրդարանի կողմից սահմանափակված է աննւան չափով: Այսդիսով գործադիր իշխանության իրագործման ֆրանսիական եղանակը եւ այդ գործադիր իշխանության ենթակայության սակ գսնվող հզոր վարչարարական մեքենան առ այսօր դեռ հաջողությամբ վերարսարվում են:

Դատելով ամեն ինչից եվրոդական Սահմանադրության, այսինքն նաեւ աղազա միացյալ Եվրոդայի դեսական համակարգի հիմքում ընկած է կառավարման հենց ֆրանսիական մոդելը: Այդ առիթով ընդդիմախոսների, մասնավորադես անգլիացիների կողմից բողոքներ են հնչում: Օրինակ, Օսֆորդի համալսարանի դրոքեսուր Լարի Ջիդենսոդի կարծիքով *«իշխանության չափից ավելի կենսոնացումը Բրյուսելում, որին կարող է հասցնել ֆրանսիական մոդելի օգսագործումը, կհանգեցնի նրան, որ ԵՄ-ն կթեակդիսի կառավարման բռնադեսական փուկ, երբ, չնայած արվող բոլոր գեղեցիկ ժեսերին, դեսությունը կդեկավարի կենսոնական վարչարարական աղարարքը. ընդ որում ֆաղափական հսկողությունը կաղահովվի մեկ կամ երկու*

ամենահզոր երկրների կողմից»:

Սակայն մեզ թվում է, որ հենց նման կոճս մոդելն է որ, ի տարբերություն մյուսների, կարող է վերածել Եվրոպան ռազմաֆաղափական անբողջական միավորի, իսկ ավելի ճիշտ նոր կայսրության, որը կկարողանա համարժեք դասասխան ՏԱԼ ներկա դարաժառանգի մարտահրավերներին: Հասկանալի է, որ առաջա Եվրոպայի նման մոդելի համար դայմարում են ոչ միայն ֆրանսիացի, այլև գերմանացի ֆաղափական գործիչները: Նրանք նույնպես զՏՆում են, որ Եվրակայսրության հիմնում ընկած են ֆրանսիական, մասնավորապես Շառլ դը Գոլի գաղափարները, բայց դրա հետ մեկտեղ համարում են, որ խոսքը ոչ միայն սոսկ Ֆրանսիայի մեծության, այլև անբողջությամբ «Եվրոպայի սրտի» մասին է: Այս առիթով տեղին է հիշել, որ Եվրոպայի միավորման ներկայիս գործընթացների հիմքը դրվել է 1963 թվականին, երբ Ֆրանսիայի նախագահ դը Գոլը եւ ՉՖՀ կանցլեր Ադենաուերը, հաղթահարելով երկարատե գերմանա-ֆրանսիական թժնամությամբ դայմանավորված հոգեբանական արգելքները, կնքեցին երկու երկրների համագործակցության վերաբերյալ Ելիսեյան դայմանագիրը:

Բայց վերադառնամք Սահմանադրության բովանդակությանը: ԵՄ-ն կունենա իր ԱԳ նախարարը, որը կզխսավորի միության ԱԳ նախարարների խորհուրդը: Նա դասասխանատու է լինելու միասնական եվրոպական ֆաղափականության համար, այդ թվում նաեւ ռազմական ոլորտում: Այս դաժոնին, բացի արտաին ֆաղափականության եւ անվտանգության հարցերով ԵՄ ներկայացուցիչ Խավիեր Սոլանայից, հավակնում է նաեւ Գերմանիայի ԱԳ նախարար Յոկա Ֆիշերը:

Ընդհանուր առմամբ Հիմնական օրենքի նախագիծը բաղկացած է 462 հոդվածից եւ, ինչպես որ ընդունված է, հռչակում է խոսքի ու խղճի ազատության, կյանքի, կրթության եւ աժխասանքի իրավունք: ԵՄ-ում որոշումներն ընդունվելու են այն ներկայացնող երկրների մեծամասնությամբ, որոնց բնակչությունը դեժ է կազմի

ողջ միության բնակչության առնվազն 60%-ը: ԵՄ անդամները, Մեծ Բրիտանիայի ու Լեհաստանի ղոնդամբ, արժափն եւ ղաճճղանական ֆաղաֆականության, հարկման ոլորտի հարցեր ֆննարկելիս ղահղանելու են վեճոյի իրենց իրավունքը: Միության ներսում հանցագործության եւ ահաբեկչության դեմ ղայֆարի համար փակ գաղճնի ֆվեարկությամբ կնճանակվի Եվրողայի դաճախազ: Ցանկացած երկիր կկարողանա դուրս գալ ԵՄ-ից նախաղեն հայճնելով իր որոճման մասին:

Նոր Սահմանադրության ընդունումը եվրողական երկրները միասնական ֆաղաֆական, ճնեճական եւ ռազմական միավորի վերածելու կարեւոր փուլերից է (հասկաղեն, եթե 60 հազարանոց եվրողական զինվորական կորղուսի սեղծման ծրագրերը հաջողությամբ իրականացվեն): Սեփական նախազահով եւ զինվորական համակազմով Եվրողան միանգամայն ուրիճ կլինի. այն էաղեն կճարբերվի նախկին ղաճկերացումներից: Եթե ոչ հեռու անցյալում եվրողական ինճեգրացումն ընկավվում էր ողջ Արեւնուճփի համար ընդհանուր աճլանճիզմի գաղափարախոսության համաճեֆուճում, աղա այսօր իրավիճակն էաղեն փոխվել է: Մայրցամաղին Եվրողան կարծես դանդաղ, բայց հեճեւողականորեն հրաճարվում է այդ գաղափարախոսությունից:

ԱՄՆ-ի եւ առաջասար արեւնճեվրողական ղեճություններ Ֆրանսիայի ու Գերմանիայի միջեւ ճարաճայնություններն արղեն վերաճել են հակասությունների: Այսօր նրանց միջեւ ճարբերություններն արղեն կրում են աճխարհայացղային բնույթ. այդ երկրների ինչղեն ճողովուրդները, այնղեն էլ ֆաղաֆական վերնախազը ճարբեր ճեւով են ղաճկերացում ոչ միայն սեփական կենսաճեւը, այլեւ գլղբալ աճխարհակարզը: *«Եվրողայում սկսվել է ԱՄՆ-ին հակաբեւեռ սեղծելու գործընթացը Այդ գործընթացը հիմնված է բազմաթիվ մարղկանց կարծիղի, այլ ոչ թե ճրղղերի կամ ճիրակի գաղափարների վրա»*. ասում է գերմանական Արճափն ֆաղաֆական

հարաբերությունների խորհրդի փորձագետ Ալեքսանդր Ռարը:

Օվկիանոսի մյուս կողմում գերմանացի փորձագետին արձագանքել է նրա գործընկեր, AEI-ի (Ամերիկյան ֆաղափական հետազոտությունների ձեռնարկասիրական ինստիտուտ) ռուսական ծրագրերի սնորհն Լեոն Արոնը, որը հաստատում է այն միտքը, թե *«արեւմտյան դաժինի մերսում նկատվում են միանգամայն սարբեր ֆաղափական, սնեսական հետաքրքրություններ»*: Արոնի կարծիքով, Եվրոպայում եւ Ամերիկայում գոյություն ունեն *«ժողովրդավարության ու մշակույթի սարբեր մեկնաբանումներ»*: Մինչդեռ աշխարհաֆաղափականության եւ աշխարհասնեսության ոլորտներում առկա շահերի սարբերությունը, ինչդեռ նաեւ *«ժողովրդավարության ու մշակույթի»* սարբեր մեկնումները միագումարում վկայում են ֆաղափակրթական սարբերությունների մասին: Այսինքն որոշ վերադադումներով կարելի է խոսել նախկին միասնական Արեւմուտքի երկրների ԱՄՆ եւ ԵՄ միջեւ *«ֆաղափակրթական խզվածի»* առաջացման միտումների մասին:

Թե որքան հեռու եւ հասկադես ուր է սանելու սարանջասման այս միտումը, հասարակ հարց է: Առայժմ կարելի է միայն արձանագրել, որ ներկայումս ժամանակը կարծես թե «սեղմվել» է, ու շաս գործընթացներ կատարվում են արագ: Օրինակ, 90-ականների վերջին գրված Սամուել Հանսինգսոնի *«Քաղափակրթությունների բախում»* մեծարժեք գրում ԱՄՆ-ն ու Եվրոպան, որդես միասնական արեւմտյան ֆաղափակրթության բաղադրիչներ, աշխարհի ֆարեգի վրա դասկերված են նույն գոյնով, եւ նրանց բաժանման հնարավորությունը Հանսինգսոնը չի ֆննարկում:

Միաժամանակ, ցանկացած դառակսում, առավել եւս ֆաղափակրթական բնույթի ու մասշարի, դրամասիկ գործընթաց է, եւ այստեղ ոչ մեկին «բարեհաջող ավարտ» չի երաշխավորվում: Չէ՞ որ բացառված է, որ անգլո-ամերիկացիներին, համաձայն Եվրոպայի միավորման անթույլատրելիության մասին նրանց ավանդական դիրորոշման, կհաջողվի արեւելաեվրոպական եւ այս

կամ այն չափով դեղի ԱՄՆ կողմնորոշված մի խումբ երկրների օգնությամբ բաժանել աշխարհամասը մի ֆանի բլոկների: Այս դեղին խոսքը կզնա ոչ թե ֆաղափակական տառակցման, այլ միայն մյուս եվրոպական երկրներից Ֆրանսիային ու Գերմանիային մեկուսացնելու մասին: Այս համաժամարանում արդեն հնչել են համադասասխան զգուցացումներ ամերիկյան տառանակյալ անձանց կողմից: Օրինակ, անվասանգության գծով ԱՄՆ նախագահի խորհրդական Կոնդոլիզա Ռայսը, վերջերս ելույթ ունենալով Ռազմավարական հետազոտությունների միջազգային ինստիտուտում, հայտարարեց, որ Եվրոպայի հավակնությունները հանդես գալ որդես հակաբեռն ԱՄՆ-ին, խիստ վսանգավոր են, ֆանի որ դրա հետեանֆով Եվրոպան կարող է վերադառնալ 19-րդ դարին բնորոշ դեսուրուկսիվ եւ անառողջ մրցակցության իրադրությամբ:

Իսկ եթե ֆրանսիացիներին եւ գերմանացիներին հաջողվի իրենց կողմը թեֆել մնացած եվրոպացիներին, ադա ավելի Եփոթություն չառաջացնելու համար միջֆաղափակական հարաբերությունների ուսումնասիրողներին հարկ կլինի սահմանել նոր, ասենֆ «Անգլիախոս կամ անգլո-ամերիկյան ֆաղափակրություն» եւ «Եվրոպական ֆաղափակրություն» անվանումներ առանց ընդհանրացնող «Արեւմուսֆ» բառի օգսագործման:

Միեւնույն ժամանակ ակնհայտ է, որ վերը նԵված սցենարներում միԵս դեսֆ է հաԵվի առնել ռուսական գործոնը: Համաձայն որոԵ վերլուԵաբանների մոսեցումների, նորացված Հին աշխարհը Եվրոպան, ռազմական ֆաղափականության ենթասեֆսում չի կարող մրցակցել ԱՄՆ-ի եւ Մեծ Բրիտանիայի հետ: Այս դրույթը հավասարադես վերաբերվում է նաեւ Ռուսաստանին: Այս առիթով սեղին է հիԵել, որ ներկայիս Եվրակայսության ակումֆներում գսնվող Շառլ դը Գոլը ժամանակին հասուկ հարաբերություններ էր սեղծել ԽՍՀՄ-ի հետ: Սակայն այն սարիներին գաղափարախոսական

հակամարտությունը էադես սահմանափակում էր այդ երկրների մերձեցման չափը: Ներկայումս գաղափարական արգելքները վերացել են, եւ դը Գոլի աւխարհափաղափական ծրագիրը Եվրոդան մինչեւ Վլադիվոսոկ, այսօր ավելի քան ակսուալ է: Տղափորությունն այնդիսին է, որ եւ ռուսները, եւ եվրոդացիները գիսակցում են, որ միայն նման ինսեգրացիայի դայմաններում նրանք կկարողանան մրցակցել ամերիկա-բրիսանական դաւնակիցների հեւ:

Այս հանգամանքին կարեւորություն սալու մասին են վկայում, օրինակ, վերջերս սեղի ունեցաւ Ռուսասանի եւ Ֆրանսիայի ռազմական նավասորմների նախարեդը չունեցող համասեղ զորավարժությունները: Ի դեդ, հզոր նավասորմը հանդիսանում է աւխարհափաղափական հավակնությունների իսացրաւ խորհրդանիւ: Այսինքն ռուս-ֆրանսիական ծովային զորավարժությունները վկայում են այն մասին, որ այդ երկրների դեկավարներն ունեն իրենց սեփական դասկերացումները ժամանակակից աւխարհակարգի մասին եւ որ այդ դասկերացումներն ունեն ընդհանուր եզրեր: Միեւնույն ժամանակ, ինչդես արդեն նւել ենք վերը, եւ ռազմափաղափական, եւ փաղափակրթական զարգացումները ներկայումս սեղի են ունենում աննախարեդ արագոքյաւ: Եվ թե ինչ ուղղվաւթություն կունենան այդ զարգացումները Եվրոդայի համար, կուրվագւծվի արդեն ոչ շաս հեւու ադագայում:

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ
ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՍԵՋ

Սարգիս Հարությունյան

2002թ. նոյեմբերին Թուրքիայում կայացած խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում հաղթանակ սարավ իսլամիսական «Արդարություն եւ զարգացում» կուսակցությունը (ԱԶԿ): Ռեջեփի Էրդողանի ղեկավարած իսլամիսները, որոնք Էրբաֆանի «Առափնություն» կուսակցությունից բաժանվելով 2001թ. սեղծեցին ԱԶԿ-ն, ստացան ընտրողների ձայների շուրջ 34%-ը, ինչը ԱԶԿ-ին հնարավորություն ընձեռեց կազմել միակուսակցական կառավարություն:

Այն, որ Թուրքիայի նախորդ իսլամիսական կառավարությունը (վարչապետ Էրբաֆանի գլխավորությամբ) հրաժարական սվեց թուրք զինվորականների ուղղակի ճնշման արդյունքում (1997թ. ամառ) եւ որ դրանից ընդամենը հինգ տարի անց Թուրքիայում կազմվում է նոր (այն էլ միակուսակցական) իսլամիսական կառավարություն, խոսում է թուրքական արժեհամակարգային դաշտում եւ ղետական համակարգում ընթացող լայնածավալ փոփոխությունների մասին:

Եթե ֆաղաֆական դաշտում ղայֆարը տասանվում է թուրքական ազգային-ղետական համակարգին որոշակի իսլամական բնույթ հաղորդելուց մինչեւ կանանց գլխաւոր կաղելու թույլսվությունը, աղա տնետական դաշտում այն նոր է ի հայտ գալիս եւ կաղված է տնետական այլընտանաղային հայեցակարգերի, ծրարերի հետ:

* * *

խորհրդարանական ընտրություններում ԱԶԿ-ի հաղթանակից հետո բղղրի ոււաղղղղղղ կենտրոնում էր իսլամիսների տնետական ծրարղղղ: «Կարձ ժամանակում էականորեն լուծել երկրի աղղղեւ

կենսրոնացած սնեսական հիմնախնդիրները» . այս էր իսլամիսական շարժման (մասնավորապես Էրդողանի ղեկավարած ԱԶԿ-ի) կոչերից մեկը:

Պե՛տ է ասել, որ իսլամիսական շարժման եւ մասնավորապես ԱԶԿ-ի սնեսական ծրագիրը նմասակ ունի սարքերվել «աշխարհիկ» կուսակցությունների սնեսական հայեցակարգերից . նմասակը իսլամիսական յուրօրինակության ընդգծումն է նաեւ այդ հարցում: Ըստ էության, ԱԶԿ-ի սնեսական ծրագիրը իր բնույթով փաստացի համընկնում է «Անկախ ձեռներեցների խորհրդի» (ԱԶԽ, թուրք. MUSIAD) սնեսական մոտեցումների հետ, որը հասկալու է վերջին երկու սասնամյակում Թուրքիայում ամրադնդված ու իր շարքերն ընդլայնած իսլամիս գործարարների կազմակերպություն է: Արդեն մի քանի արի է, ինչ ԱԶԽ-ն կանոնավոր կերպով փորձում է թուրք հասարակության մեջ ամրադնդել թուրքական սնեսության վերակառուցման իր մոտեցումները . հրասարակելով Թուրքիայի սնեսության վերաբերյալ ամենամյա տեղեկատվական-վերլուծական ձեռնարկներ: Այդ ձեռնարկներում հիմնականում քննադատվում է առկա սնեսական կուրսը, ինդես նաեւ առաջարկվում են սնեսության վերակառուցման այլընտրանքային ճանաղարհներ:

Նման վերջին ձեռնարկը կոչվում է «Թուրքական սնեսությունը 2001, 2002 թվականներին . գնահատականները: 2003 թվականի տղասումները»: Ձեռնարկում Թուրքիայի առկա սնեսական իրավիճակը բնութագրվում է այսպես .

1. Վերջին արիներին Թուրքիայի սնեսական զարգացումները (հաճախակի ճգնաժամերը եւ անկումները) ցույց են տալիս, որ Թուրքիայի սնեսությունն ունի համակարգային լուրջ թերություններ:

2. Նշվում է, որ 2001թ. սկզբին առաջացած սնեսական ճգնաժամը քաղաքական գործիչները փորձում են բարդել Կենտրոնական բանկի եւ Գանձաղեսարանի վրա, թեեւ իրականում ճգնաժամի բուն ողատճառ են հանդիսանում ոչ թե տեխնոկրատ-բյուրոկրատները,

որոնք սննեսական ֆաղափականություն իրականացնողներն են, այլ ֆաղափական գործիչները, որոնք այդ սխալ ֆաղափական կուրսի որոշողներն են:

3. Որոշես սննեսական ձգնաժամի կարելուր դասճառ նշվում է հակաձգնաժամային վերջին ծրագիրը («Թուրքիայի ուժեղ սննեսության կառուցման ծրագիր» . ընդունվել է 2001թ. ապրիլին), որն իրականացնողները հանդիսանում են նույն մարդիկ: Որոշես բացասական կողմ նշվում են Թուրքիայի վիթխարի ղեկավարող ղարսֆը եւ այդ ղարսֆի դիմաց վճարվող սոկոսները (2001թ. Թուրքիայի բյուջեն կազմում էր երկրի Համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) 22%-ը, իսկ ղեկավարող ղարսֆի դիմաց վճարվող սոկոսները կազմում էին ՀՆԱ 23%-ը, ընդ որում 1995-1999թթ. ընթացքում Թուրքիայի ՀՆԱ-ն աճել է 36.7%-ով, իսկ Թուրքիայի ներքին ղարսֆը 169.5%-ով): Թեեւ վերոհիշյալ ծրագրով նախատեսվում էր էականորեն կրճատել ղեկավարող ղարսֆը, սակայն իրականում այն շարունակեց աճել:

4. Ըստ ԱՁԽ-ի զեկույցի, փաստորեն, Թուրքիայի ողջ բյուջեն ծառայեցվում է ղեկավարող ղարսֆի սոկոսների մարմանը, ինչը դա հանջում է Միջազգային արժուքային հիմնադրամը (ՄԱՀ): Արդյունքը անեսվում է երկրի համար կենսական կարելուրություն ունեցող շատ ոլորների ֆինանսավորումը:

5. Տննեսության կառավարումն իրականացվում է ՄԱՀ-ի կողմից ղարսարված մեխանիզմով այդ հարցում երկրի ղեկավարության ցուցաբերած ոչ ղորոֆեսիոնալիզմի ղայմաններում:

6. Եվ վերջաղես, շարունակվում է կառավարության ճնշումը տննեսության վրա բարձր հարկեր, բյուրուրասական ֆաշեոկներ, որոնց արդյունքում ներդրողները լինում են թուրքական շուկան:

Իր ծրագրում ԱՁԽ-ն հասկաղես կարելուրում է ներքին ռեսուրսների օգտագործման անհրաժեշտությունը: Ըստ ԱՁԽ փորձագետների, ֆինանսական կարգաղաղությունը եւ ներքին

ռեսուրսների օգտագործման ռազմավարության վերանայումը կվերացնի ՄԱԳ-ից եւ Համաեխարհային բանկից նոր վարկերի ստացման անհրաժեշտությունը: ԱԶԽ համոզմամբ, ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐՏԻ ճարտարապետական ֆինանսական աղբյուրների հաշվին նվազեցնում է Թուրքիայի արտաքին ֆաղափարական ազատության աստիճանը, ինչը խնդիր է թուրքական ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐ: 2002թ. նոյեմբերին Արդուլլահ Գյուլի ղեկավարած իսլամիսական կառավարության կողմից հրադարակված սնտեսական ծրագրում զգալիորեն հաշվի էին առնված ԱԶԽ-ի առաջարկությունները:

Փաստորեն, ԱԶԿ կառավարությունը որդեք սնտեսական ֆաղափարականության մոդել վերցնում է ԱԶԽ-ի առաջարկած ծրագիրը: ԱԶԿ-ն փորձելու է առաջիկա տարիների ընթացքում իրականացնել թուրքական բիզնեսի այդ հասվածի (իսլամիսական ուղղվածություն ունեցող) մտավոր շրջանակների կողմից առաջարկվող սնտեսական բարեփոխումների ծրագիրը: Մեր կարծիքով, այդ առումով առկա է երկու ՊԱՏՃԱՌ զաղափարախոսական եւ ֆաղափարական:

Առաջին դեղմում էրդողանի ղեկավարած ուժերը ձգտում են ցույց տալ, որ իրենց առաջարկած զաղափարախոսական համակարգը կիրառելի է թուրքական ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՈՂՈՐ ՈՂՐՏՆԵՐԻ, այդ թվում եւ սնտեսության համար, եւ այդ առումով իսլամիսների ներկայացրած զաղափարախոսական համակարգը ունիվերսալ է: Սա շատ կարեւոր հանգամանք է, քանզի իսլամիսական շարժումը Թուրքիայում ձգտում է վերանայել Աթաթուրքի հիմնած ՊԵՏԱԿԱՆ ՈՂԸ համակարգը փոխարինելով այն ֆաղափարական արդի զարգացումներով Պայմանավորված արժեհամակարգային նոր «կառույցով», որը իրենից ներկայացնելու է համադարձիկ մի միավոր: Այլ կերպ ասած, առկա է հստակ մղատակ Թուրքիան «վերադարձնել» իսլամական ֆաղափարական դատք, եւ այդ առումով թուրքական սնտեսական դատքը բացառություն չի կարող լինել:

Երկրորդ դեղմում, ունենալով իրեն աջակցող հզոր ֆինանսասնտեսական շրջանակներ իսլամիսական շարժումը եւ հասկալէս նրա իրատեսական հասվածը կարող է աննախադէտ չափով մեծացնել իր ազդեցությունը Թուրքիայի քաղաքական գործընթացներում: Սա շատ կարեւոր հանգամանք է, եւ իսլամական գործունի հետագա աճի դեղմում Թուրքիայի «աշխարհիկ» ուժերին ու նրանց արտաքին հովանավորներին հարկ կլինի կամ որոշակի զիջումների միջոցով հաշվի նստել այդ գործունի հետ, կամ կրկին աղալիներէ բանակի միջամտությանը:

**ԱՂԻԲԵՋԱՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԱԲԵԿՉՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՍՍԵԹՍՈՒՄ**

Սեռակ Սարուխանյան

Այսօր ահաբեկչությունն իր դրսեւորման ձեւերով, ծավալներով, անկանխաստելիությամբ ու հետեւանմերով դարձել է հասարակա-
ֆաղափական եւ բարոյական այն խնդիրներից մեկը, որոնցով մարդ-
կությունը թեւակոխել է 21-րդ դար: Ահաբեկչությունն ավելի ու
ավելի է սղառնում երկրների ու նրանց ֆաղափացիների անվսան-
գությանը՝ հզոր հոգեբանական ճնշում գործադրելով մարդկանց
հոծ զանգվածների վրա, խլելով բազմաթիվ մարդկային կյանքեր:

«Ահաբեկչություն» երեւոյթի ըմբռնումը սարբեր երկրներում
սարբեր է, եւ, հետեւաբար, սարբեր են դրա եւ ահաբեկչական
կազմակերպությունների դեմ ղայֆարի մեթոդները: Եթե
Հայաստանի հակաահաբեկչական ֆաղափականությունը,
հասկաղես հոկտեմբերի 27-ից հետո, ուղղված է ներֆաղափական
կայունության ղահողանմանը, աղա Վրաստանի ու Ադրբեջանի
հակաահաբեկչական հայեցակարգերն ուղղված են
համաղաճասսխանաբար աբխազական եւ ղարաբաղյան
հակամարտությունների արագ ու վճռական լուծմանը:

2002թ. Բափլում լույս տեսավ «Հայ ահաբեկիչների ու ելուզա-
կախմբերի ոճրագործություններն ընդդեմ մարդկության 19-21-րդ
դարերում. ժամանակագրական համառոտ համրագիտարան»
աբխաստությունը, որի 10 հազար օրինակ տղափանակից կարելի է
հասկանալ, թե որքան բարձր է արժեւորվում նման տեսակի
«գիտահանրամասչելի գրականությունը» մեր հարեւան
հանրաղեսությունում: Խորհրղանեական է, որ հրասարակությունը
ղաճրասսվել է Ադրբեջանի Գիտությունների ազգային ակաղեմիայի
Մարղու իրավունմների ինստիտուտի կողմից: Ինմնիս խորհրղա-
նեական է այղղիսի հաստաստության գղյությունը մի հանրաղեսու-

թյունում, ուր ամենուրեք ոճնահարվել ու ոճնահարվում են մարդու իրավունքները, իսկ բաները լիքն են ընդդիմության ներկայացուցիչներով:

Ադրբեջանական «Էխո» դարբերականը վերջերս հայկական ահաբեկչության մասին հոդված էր տպագրել, որտեղ ժամանակագրությունը սկսվում է 1973 թ. հունվարի 27-ից, երբ Գուրգեն Յանիկյանը «դայթեցրել» է Սանտա Բարբարայի «Բալթիմոր» հյուրանոցը: Խիստ հասկանալի է, որ հոդվածի հեղինակ-հետազոտիչները միտումնավոր կեղծում են իրականությունը. Յանիկյանը հյուրանոցում գնդակահարել է թուրքական հյուղասուսին ու նրա օգնականին, այլ ոչ թե դայթեցրել ամբողջ շենքը: Հարկ է նշել, որ հոդվածը հրատարակել է Ադրբեջանում առավել շատ կարդացվող եւ «լուրջ» համարվող թերթից մեկը:

Այսօր Ղարաբաղում «հակաահաբեկչական գործողություն» սկսելու Ադրբեջանի իշխանությունների կոչերը ժողովրդական զանգվածների կողմից աջակցություն են ստանում այն դարգ

դասճառով, որ նրանց մոտ «ահաբեկիչ» բառն առաջին հերթին զուգորդվում է Ղարաբաղի հայության, նոր միայն բեն Լադենի կամ Ալ-Ղաիդայի հետ: Մինչդեռ Ադրբեջանի համար առավել ֆան հրասաղ է իրական ահաբեկչության խնդիրը, որն ամենեւին կաղ չունի հայության հետ:

Արեւմուտքում եւ Ռուսաստանում ֆէրին է հայցնի, որ չէննական դասերազմից սարիներ առաջ Ղարաբաղի դեմ կռվող ադրբեջանական զինված ուժերի կազմում է իր մարտական մկրտությունը ստացել միջազգային ճանաչված ահաբեկիչ Շամիլ Բասաեւը: Սակայն Ադրբեջանի հիւժասակումը որդես միջազգային ահաբեկչական կազմակերպությունների տեղակայման կենտրոնի, առաջին անգամ եղել է 1998-ին: Դա տեղի ունեցավ Քենիայում ու Տանզանիայում ամերիկյան դեստանասների դայթեցումներից հետո: Հիւժեցմեմ, որ այդ դայթությունները խլեցին ավելի ֆան 250 մարդու կյանք, 4000-ից ավելին վիրավորվեցին: Այդ ահաբեկչական գործողության դասասխանասվությունն իր վրա վերցրեց իսլամական աբխարիում մեծ ճանաչում ձեռք բերած Ուսամա բեն Լադենը: Միացյալ Նահանգների դաւտոնական ծառայությունները հայտարարեցին, որ այդ սկցիայի կազմակերմման գործում ոչ դակաս դեր է ունեցել Ադրբեջանի տարածում, կոնկրես Բաֆվում տեղակայված Ալ-Ղաիդայի խումբը:

Այն մասին, որ բեն Լադենը եւ իր կազմակերպությունը հենակայան ունեն Բաֆվում, հայցնի դարձավ 1998թ. ամերիկյան դեստանասների դայթեցումների հեսաֆնության ընթացիկ հետեւող CNN գործակալության աբխասակից Ֆիլ Հիրեֆորնի հաղորդագրությունից: «Բեն Լադենը մոտ 60 անգամ զանգահարել է Ադրբեջան»,-հայտարարել են ԱՄՆ Կենտրոնական հեսախուզական վարչության (ԿՀՎ) ներկայացուցիչները: Տեղեկասվության աղբյուր են հանդիսացել արբանյակային հեռախոսակաղի միջոցով ամերիկյան հասուկ ծառայությունների կողմից բեն Լադենի հեռախոսազանգերի զաղսնախոսմները:

Ադրբեջանի մայրաքաղաքը բազմիցս հիշատակվել է նաև Զենիայում եւ Տանզանիայում ամերիկյան դեսպանատների ղեկավարների մանրամասները ֆնոդ դասական գործառնություն: Օրինակ, դասարանում հնչած հեռախոսային խոսակցությունների ձայնագրություններից մեկում ահաբեկչության կազմակերպման գործով մեղադրյալ էլ Հագը «DHL» առաջող ընկերության գործակալի միջոցով փորձում էր գտնել Բաբու Ալ-Ղաիդա կազմակերպության ցանցին ուղարկած իր ծանուցը:

2002թ. մայիսին ԱՄՆ Պեսդեդարսամենսը վերոհիշյալ աֆրիկյան երկու երկրներում ամերիկյան դեսպանատների նկատմամբ իրականացված ահաբեկչական գործողությունների վերաբերյալ հաղորդագրություն տարածեց, որով լրացուցիչ մեղադրանք էր առաջադրում այդ ահաբեկչություններին մասնակցելու կասկածանքով Լոնդոնում ձերբակալված երկու եգիպտացիների: Կալանավածներից Իբրահիմ Էյդարուզը, համաձայն մեղադրական ակտի, մինչև 1997թ. սեպտեմբերը ղեկավարել էր եգիպտական «Իսլամական ջիհադ» կազմակերպության Բաբվի բջիջը, որի շահ անդամները նույնպես եղել են Ալ-Ղաիդայի անդամներ:

Այն, որ Բաբուն եղել է, հավանաբար, մնում է միջազգային ահաբեկչական ցանցի կարեւորագույն ու խոշոր օղակներից մեկը, վկայում է եւս մի հանգամանք:

1999թ. ապրիլին «Al Hayat» թերթը եգիպտոսում անօրինական հանցավոր կազմակերպություններին անդամակցելու մեղադրանքով դասադարձված 11 ծայրահեղականներից Ահմեդ Սալամա Մաբրուֆի հետ հարցազրույց անցկացրեց, որտեղ նա հայտարարեց, թե եգիպտական «Իսլամական ջիհադ» ունի փմիական եւ կենսաբանական զենք, որը մտադրված է օգտագործել ԱՄՆ եւ Իսրայելի դեմ: Մաբրուֆի խոսքերով, իր կազմակերպության կողմից ողջ աշխարհում ամերիկյան ու իսրայելական օբյեկտների վրա 100 գրոհի ծրագիր է մշակվել: Դրա բոլոր մանրամասները ձայնագրված են եղել համակարգչային սկավառակի վրա, որը

բռնագրավել են ԿՀՎ աշխատակիցները Բաֆլում:

Մեծ սկանդալային ճանաչում ունի ադրբեջանական «Ջեյալախ» ահաբեկչական կազմակերպությունը, որն ԱՄՆ Պետդեպարտամենտի կողմից ընդգրկվել է աշխարհի 39 առավել վսանգավոր ծայրահեղական խմբավորումների ցանկում: Հաստատված է, որ այդ կազմակերպության անդամները ծրագրել էին Բաֆլի ԱՄՆ դեստամասան ղայթեցումը, ինչդեռ նաեւ կատարել մի շարք սղանություններ եւ ահաբեկման այլ գործողություններ:

Այդ ժամանակ արդեն Ռուսաստանն ամբողջ ձայնով խոսում էր Ադրբեջանի տարածքում ահաբեկչական կազմավորումների գոյության մասին: Եվ դա այնքան ակնհայտ էր, որ ԱՄՆ-ը դեռ սեղեմների 11-ից մեկ տարի առաջ դատարանեց Ադրբեջանի իրավիճակի վերաբերյալ Ռուսաստանի տված գնահատականը: Միացյալ Նահանգների Պետդեպարտամենտի ամենամյա զեկույցում ասվում էր, որ «չնայած Ադրբեջանը դեռ չի բախվել ահաբեկչության լուրջ վտանգին, բայց ծառայում է որդես նյութատեխնիկական աղահովման կենտրոն միջազգային այն զինյալների համար, ովքեր կադեր ունեն ահաբեկչական խմբավորումների հետ, որոնցից մի քանիսը աջակցել են չեչենական խռովությանը Ռուսաստանում »: 2002թ. հոկտեմբերին նույնիսկ դիվանագիտական սկանդալ տեղի ունեցավ: Պատճառն այն էր, որ Մեծ Բրիտանիայի ԱԳՆ-ն Ադրբեջանը դատել էր այն երկրների շարքին, որտեղ գործում են օտարերազիների անվտանգությանը սղառնացող ահաբեկչական կառույցներ: Բրիտանական արտաին զերատեսչությունն իր երկրի քաղաքացիներին խորհուրդ էր տվել ձեռնդատ մնալ Ադրբեջան ուղեւորվելուց, քանզի օտարերազիների վրա ահաբեկչական հարձակումների վտանգը «խիտ մեծ է»:

Իսկ ինչդեռ էր Ադրբեջանն արձագանքում վերջին տարիներին իր հասցեին հնչած այս մեղադրանքներին: Ի դատարանն Ռուսաստանի ներկայացրած ամբատանությունների Բաֆլի

իշխանությունները սարհներ շարունակ ղնդում էին, թե դրանք մտացածին են եւ ղեք են Ռուսաստանին Ադրբեջանի ներքին գործերին միջամտելու համար: Սակայն ադրբեջանցիների ամենասիրած ղասասխանը միտք եղել է հետեւյալը. «Ինչ-որ մտացածին ահաբեկչական կազմակերղություններին օժանդակելու մեջ մեզ ամբաստանելու փոխարեն, լավ կլինեք մեզ օգնելիք ինքնիշխան ղետության սարածփի 20%-ը զավթած իսկական ահաբեկիչների հարցերը լուծել»:

Սեղեսմբերի 11-ից հետո իրաղությունն Ադրբեջանում կտուկ փոխվեց: Ջգալով իրական վտանգը Բաբուն սկսեց ամերիկյան իշխանություններին հանձնել իր սարածփում թաքնված ահաբեկիչներին: Եվ այս բղղրն Ադրբեջանն անում էր այնքան արագ, որ տղալորություն էր ստեղծվում, թե Բաբլի իշխանությունները վաղուց արղեն գիտեին իրենց երկում վխտղ ահաբեկիչներին ու նրանց թաքնվելու վայրերը: Իսկ երբ համեմատաբար սկսեցին բարելավվել ղուս-ադրբեջանական հարաբերղությունները, Բաբուն սկսեց չեչեն ահաբեկիչների որը:

Ջինյալների յուրաքանչյուր հանձնում ուղեկցվում էր միջագային ահաբեկչղայան դեն համատեղ ղայքարի կոչղ, եւ, առաջին հերթին, նկատի էր առնվում Ղարաքաղի հայղությունը:

Հասուկ ղեք էր ասել, որ վերջին 2-3 սարհների ընթացփուն Ադրբեջանը եռանղուն կերղով սկսել է ղայքարել Իրանի հետ ուղղակի կամ անուղղակի կաղ ունեցղղ ահաբեկչական կազմակերղությունների դեն: Հասկանալի է, որ Բաբլի այս նոր փաղաքական գիծը կաղված է ԱՄՆ հակաիրանական կուրսի հետ եւ բացարձակաղես թելաղրված է Ադրբեջանը որղես Միացյալ Նահանգներին նվիրված դաքնակից ցղղց տալու ցանկղղայամբ:

Ինչ վերաբերում է այն կազմակերղություններին, որոնք ԱՄՆ կղղմից չեն մեղաղրվում Ալ-Ղաիղայի եւ իրանական կառավարղայան հետ կաղերի մեջ, աղա ղեք էր նեել, որ սրանց գործունեղղայան համար Ադրբեջանի կառավարղությունը չի

ստեղծում եւ ոչ մի խոչընդոտ: Այս սեսակ կազմակերպություններից շատերը ֆինանսավորվում եւ հովանավորվում են Թուրքիայի, Սաուդյան Արաբիայի, ինչդեռ նաեւ ԱՄՆ մահմեդական համայնքի որոշ քաջանակների կողմից: Այսդիպի կազմակերպությունները սարեցսարի ավելացնում են իրենց համակիրների ֆանակը Ադրբեջանի բնակչության շարքերում ավելի եւ ավելի մեծացնելով իսլամի ազդեցությունը հանրապետությունում: Թեեւ ժողովրդի մի մասի աջակցությունը վայելող, իսլամիսական գաղափարներ ֆարզող ուժերն առայժմ ներկայացված չեն ղեկական կառավարման մարմիններում, սակայն դարզ է, որ այսդեռ երկար մնալ չի կարող: Վաղ թե ուշ Ադրբեջանի իսլամիսական կազմակերպություններն ավելի կմեծացնեն իրենց հավակնությունները ղեկական իշխանությունը զավթելու գործում, ինչը նոր իրավիճակ կստեղծի ողջ Հարավային Կովկասում: Հայաստանը ղեխ է դասրասս լինի նաեւ իրերի նման զարգացումներին:

ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳԻՏԵԼԻՔ

Հենրի Զիսինգեր

*Հասված հեղինակի «Հարկավոր՞ է, արդյոք,
Ամերիկային արժափին ֆաղափականություն» գրքից*

Երբ հասարակությունը բախվում է այնդիսի բարդության խնդիրների, ինչդիսի կանգնած են այսօր Միացյալ Նահանգների առաջ, հաճախ են խոսում «բեկումնային կետի» մասին: Սակայն եզակի են ոչ միայն խնդիրները, այլև սահմանված չէ հենց «բեկումնային կետ» հասկացությունը:

Ոչ այնքան կարիք ունենալով ընթացիկ ֆաղափականության որոշման, որքան երկարաժամկետ հայեցակարգի մշակման Ամերիկան առաջին անգամ է բախվում անորոշ երկար ժամանակահատվածի համար մախանձված գլոբալ ռազմավարության ձեակերդման անհրաժեշտությանը:

Այս աշխարհում Ամերիկայի նվաճումների չափը որոշվելու է այնքանով, որքանով կհաջողվի նրան ֆայլ առ ֆայլ լուծել բազմազան ֆաղափական, ճնշեսական, ռազմավարական ու սոցիալական խնդիրներ: Այդդիսի շատ խնդիրների լուծման գործում Միացյալ Նահանգները սղառելու է իր նյութական ու հոգեբանական դաշարները, եթե չսովորի սարբերել այն, ինչը դարձավոր է անել նրանից, ինչը որ ցանկանում է անել, եւ այդ երկուսը նրանից, ինչն անելը վեր է իր հնարավորություններից: Ամերիկան այս հարցում ստիղծված է կողմնորոշվել, ֆանգի ոչ միայն արժափին ֆաղափականության վրա ազդող իրական հանգամանքները, այլև գիտելիքների ձեռքբերման եւ համադասախսան դասկերացումների ձեակորման եղանակներն են շարունակ փոփոխվում:

Սովորական են դարձել սեղեկասվական դարաշրջանի որդես դասնության մեծ, նույնիսկ մեծագույն մճավոր հեղափոխության

մասին խոսակցությունները եւ նրա սոցիալական, սնեսական ու ֆաղափական կողմերի վրա սելեռվելը: Սակայն հազվադեպ է ֆննարկվում նրա ազդեցությունը միջազգային հարաբերությունների վրա, բացառությամբ թերեւս ժամանակակից հաղորդակցության ուղիների գլոբալ հնարավորությունների մասին փաստարկումների. ընդ որում, նշվում են լոկ մաֆուր թվեր եւ սեղեկասվության փոխանցման արագությունը: Բայց միջազգային հարաբերությունները, հետեւաբար նաեւ Պասնության ընթացքը, կախված են ոչ միայն սեղեկասվություն ունեցող մարդկանց ֆանակից. առավել կարեւոր են նրա յուրացման եղանակները: Եվ ֆանի որ մասչելի սեղեկասվության ծավալը սովորաբար գերազանցում է նրա մշակման հնարավորությունները, բնականաբար խորանում է սեղեկասվության ու գիսելիֆի, առավել եւս գիսելիֆի եւ իմաստության միջել խզումը:

Այս կադակցությամբ հարց է ծագում սեղեկասվության մշակման մեթոդները չե՞ն ազդելու արդյոք միջազգային հարաբերությունների փորձից դասեր ֆաղելու մեր ունակության վրա: Զանգի այն դեղում, երբ սեխնուղգիական հեղափոխությունն առաջարկում է սեղեկասվության կորզման սդավորիչ միջոցներ, հաջող արսաֆին ֆաղափական գործունեությունն ամենից առաջ Պահանջում է ադագան ինսուիսիվ կերդով կանխազգալու ունակություն: Առաջնորդությունը (լիդերություն), մասնավորադես փորձի եւ Պասկերացման վիիի միջել, կամուրջ անցկացնելու արվեստ է:

Ահա թե ինչու Պեսական գործիչների մեծ մասը ճանաչում է գսել ոչ այնման իր գիսելիֆների մանրամասն իմացությամբ (թեղես դրա որոշակի նվազագույնն անշուշտ անհրաժեշտ է), որման Պասնական իրավիճակի էության բնագդաբար ընկալման ընդունակությամբ, ուղեղում սդավորված ազդեցությունների բազմությունից ադագան կանխորոշող առավել հավանական միսումների առանձնացման հմություն: Դա սսիդեց նույնիսկ

այնտիպի ծայրահեղ «իրադատեսի», ինչդիպսին Օսոն ֆոն Բիսմարկն էր, Պետական գործչի մասին իր դասկերացումներն ամփոփել հետեւյալ բարեդատես խոսքում. *«Լավագոյնը, որ կարող է անել քաղաքական գործիչը, դա Աստուծոյն համար լսելն է, Նրա հազուստի փեշին հղկելը եւ թեկուզ մի քանի քայլ Նրա հետ անցնելը»:*

Ժամանակակից գաղափարադատեսներից մուկնիսկ քերը չէին ձեւակերդի իրենց մդատակներն այստիպի դարգությամբ, իսկ «իրադատեսներն» ընդիանրադես կիրաժարվելին ասսվաժայինին դիմելուց: Պետական գործչի հմտության կատարելագործման համար կենսականորեն անհրաժեշտ դատեմության, փիլիսոփայության, գիտության այլ ճյուղերի ուսումնասիրումն ամենուրեք այնքան է արհամարհվում կամ մեկնաքանվում «դրագմատիկորեն», որ ունեցած գիտելիքները լոկ հատատեմ են այն, ինչը չի հակատում առողջ բանականությամբ: Այսօրվա առաջնորդները վաղանցիկ տրամադրութունների հմուտ մանիդուկացմամբ են ճանաչում ձեռք բերում: Նրանք ադագան դիտում են որդես արդեն հայտնի (ներկայի) տարածում (էտտարադոյացիա):

Համակարգիչը լուծել է գիտելիքների դատիդանման խնդիրը եւ մատչելի դարձրել հսկայական քանակի տեղեկութուն: Սակայն դրա համար մենք ռագմավարութունը գրատերել ենք մարտավարությամբ, հատկատես երբ խոսքը արտաքին քաղաքականության մասին է: Ռագմավարութուն մեակողները ենթարկվում են իրադարձութունների գարգացումը դանդաղեցնելու, հետաձգելու գայթակղությամբ. մրանք ցանկանում են տեսնել, թե այս կամ այն իրողութունն ինչ արձագանք է գտնում գամգվաժային լրատվամիջոցներում: Եվ իսկատես, մրանք այլ չափամիշներ փչ ունեն, որոնցով կարողանան դատել սեփական գործողութունների արդունքների մասին: Արդունքում ադագայի դատելը չափագանց հաճախ սեւացվում է մարտավարական խնդիրներով: Բանը ոչ թե առանձին դեկավարների ընդունակութունների դատատության, այլ

նրանց կրթական ղաօհասվածոթյաՑ խՆդրի յՆջ է: Այս հաճակարգչայիՆ դարոճ Միացյալ Նահաճգճերի կրթոթյաճ գլխավոր խՆդիրը ղեճ է լիճի աճիճաճակաճ աճցոճը ճեղեկաճվոթյաճ յճակոճից հասարակոթյաճ աղաճաճ կաճխաճճեղոճ:

Քաղափաճաճ գործչի հաճար հիճճակաճ երկըճհաճճն աճճեղ-ճերի ու ճաճերի, իսկ ճաճաճակ առ ճաճաճակ խաղաղոթյաճ եւ աղարոթյաճ յիջեւ հաճվեկեիճ գճեղն է: Բարոյակաճճոթյոճը ճաճերիճ կաճ գաղափարաղաճոթյոճն իրաղաճոթյաճը երեճճի կաճխաղրյալ հակաղրոճն աճհաճիճ հաղափաճճոթյաճ ճուրջ աճվեղչաճալի վեճերի սաճղաճս դրեղոճնճերից է: Այճեղ ըճհոթյաճ խՆդիր չկա: Չափից աճելի իրաղաճոթյոճը հաճգեցճոճ է լճացճաճ, իսկ չափից աճելի գաղափարաղաճոթյոճը ճճոճ է հիասթափոթյաճը աճաճհոթյոճը խաչակրաց աճաճաճճեր:

Դա ճեղի է ոճճճոճ այճ ղաճճաղոճ, որ յիջաճգայիճ հարաբե-րոթյոճճերի բարոյակաճ հիճերը կաղոցվաճ եճ այլ հաճաճեղ-ճոճ, հաճ ճերիճ հաղափաճճոթյոճոճ: Հաջող աճհաճիճ հաղա-փաճճոթյոճը ղահաճճոճ է աճըճղիաճ գարգացող գործըճացճերի ճրթոթյոճճերը ճգալու հճոթյոճ, իսկ ճերիճ հաղափաճճոթյոճը եճթաղրոճ է ըճղիաճուր իրաճակաճ հաճակարգի յիջոցոճ գործաճոթյաճ յճջ դրվող օրեճճերի ըճղոճոճ եւ ճաճերի ըս կարեղոթյաճ դասակարգոճ:

Վերջիճ հաճվոճ աճեճ իճչ հաճոճ է ճրաճ, թե Միացյալ Նահաճգճեր իրեճ որղեճ իճչ է ճերկայացոճ: Չճայաճ ԱՄՆ-ը յերճոճ է կայսերակաճ ճկրճոճճերը եւ կաղոցվաճ է ոչ կայսրոթյաճ յողելոճ, բայց, իր բարի կաճի վերաբերյալ բղոր հաճղիսաճոր հայճարաղոթյոճճերոճ հաճղերճ, աճխարհոճ ճա ըճղոճվոճ է որղեճ կայսերակաճ ճերթյոճ: Աճերիկայի ղաճվաճճղոթյոճը ղաճաճխաճ հակաճղեցոթյոճճեր է աղաջացոճ ողջ աճխարհոճ, որճճ ողղվաճ եճ այճ բաճիճ,

որդեսզի մյուս երկրներին վերադարձվի ԱՄՆ-ից անկախ գործելու ազատություն կամ գոնե սահմանափակվեն նրա կամայականությունները:

Այդդիսի հակազդումները, որոշակի չափով, ԱՄՆ-ի որդես միակ գերերության բացառիկ դիրքի անխուսափելի արդյունքն են, եւ այդ դիրքը կողահողանվի ինչդիսին էլ որ լինի ամերիկյան դիվանագիտությունը: Գերիշտող ցերության կարգավիճակն, ըստ էության, ինքնաբերաբար հարուցում է այլ ցերությունների սեփական որոշումներն ընդունելիս մեծ իրավունքներ ձեռք բերելու եւ ուժեղի դիրքերը թուլացնելու ձգտում: Բայց եթե նույնիսկ այդ երկրները դիտենք որդես ստեղծվող նոր միջազգային կարգի անկյունաքեր, ադա գալիք աշխարհի դասկերը կախված կլինի նրանից, թե կկարողանա՞ն արդյոք նրանք ԱՄՆ-ի հետ համագործակցության հիմքի վրա կառուցել սեփական նույնությունը, թե՞ դրա համար կդահանջվի հակադրվել Միացյալ Նահանգներին:

Որոշ ամերիկացիներ, հիացած իրենց հայրենիքի հզորությամբ, դնդում են բարյացկամ ամերիկյան գերիշխանության հսակ արտահայտման վրա: Սակայն այդդիսի նկրտումները կարող են Միացյալ Նահանգների վրա ծանր բեռ դնել, որի սակ դեռ ոչ մի հասարակություն անորոշ երկար ժամանակ չի դիմացել: Անկախ նրանից, թե Ամերիկան որքանով է անշահախնդիր համարում իր վերջնական նդասակները, գերիշխելու նրա ակնհայտրեն դրսեւորվող մտադրություններն աշխարհին ասիճանաբար կմիավորեն իր դեմ եւ կստիդեն իրեն սահմանափակել սեփական դահանջները, որի արդյունքում ԱՄՆ-ը կմեկուսացվի եւ կուժազրկվի:

Կայսերական կարգավիճակի ուղին երկիրը կսանի նեխման, որովհետեւ ամենազորության հավակնությունները ժամանակի ընթացքում խորակում են ներքին արգելքները: Ոչ մի կայսրություն դեռ չի խուսափել ռազմական դիկտատուրայից, կեսարականությունից, եթե միայն, ինչդես Բրիտանական կայսրության դեղքում, ավելի շուտ չհրաժարվի աշխարհին

ի խիստ լուց, քան այդ գործընթացը կհասցնի զարգանալ: Երկար դասնություն ունեցող կայսրություններում ցանկացած դրոշմ վերածվում է ներքին խնդրի, որովհետև արտաքին աշխարհն արդեն նրա համար հակակաշիռ չի հանդիսանում: Եվ որքան որ մարտահրավերները, որոնց հետ բախվում է կայսրությունը, դառնում են էլ ավելի բազմաթիվ եւ ծագում ներքին խնդիրների հետ դասնականորեն չկապված, դայվարը երկրի ներսում ընդունում է առավել անողորմ, ժամանակի ընթացքում ազդեցիկ բնույթ: Ամերիկայի գերիշխանության ձգտումը նրան մեծ դարձրած արժեքների կործանման առավել անխուսափելի ուղին է:

Ամերիկյան գերակայությունը մոտ հեռանկարում ակնհայտ, իսկ միջնաժամկետ հեռանկարում անվիճելի փաստ է: Թե ինչդեպ Միացյալ Նահանգներն այն կօգտագործի, դրանով կորոշվի երկարաժամկետ հեռանկարը: Ավստրալացի սոցիոլոգ Զ. Բելը հիանալի ձևով է արտահայտել Ամերիկայի դեմ հառնած խնդիրը. *«Նրան հարկավոր է ընդունել սեփական գերակայությունը, բայց վարել բաղադրականությունն այնպես, ասես աշխարհում գոյություն ունեն ուժի շատ այլ կենտրոններ»*: Այդդիպի աշխարհում ԱՄՆ-ը կզսնի գործընկերներ, որոնց հետ ոչ միայն կկարողանա կիսել առաջնորդության հոգեբանական բեռը, այլև ձեւավորել համաաշխարհային կարգը հիմնված ազատության ու ժողովրդավարության վրա:

Այն ժամանակ, երբ ավանդական մոդելները փոխակերպվում են, իսկ կենսափորձի եւ գիտելիքի հիմունքները փոփոխվում սրընթաց, Ամերիկայի գլխավոր խնդիրն է դառնում իր հզորությունը բարոյական համաձայնության (կոնսենսուս) վերածելը, սեփական արժեքների ներդրելը, այլ ոչ դարձադրելը, ինչդեպ նաեւ այնդիպի դայվաններ ստեղծելը, որոնց դեղում այդ արժեքները կընդունի ողջ ժամանակակից աշխարհը առաջին հայացքից դրանց դիմադրող, բայց իրականում լուսավորյալ ղեկավարության խիստ կարիք ունեցող:

ՀԱՐԱՓՈՓՈՒՆ ԱՇԽԱՐՀ

Ալեքսանդր Ռարդ գերմանական Արսաֆին ֆադաֆական հարաբերությունների խորհրդի փորձագետ է: Հասարակական լայն շրջանակներում հայտնի է իր «Վլադիմիր Պուշին. «գերմանացի» Կրեմլում» գրքով: *Ստրել Երկայացնում եմ նրա հարցազրույցը (կրճատումներով) տղված «Washington Profile»-ում:*

Հարց.- Որքանով է երկարակյաց Իրաֆի ղաշտրազմից առաջ ստեղծված Ֆրանսիա-Ռուսաստան-Գերմանիա տռամիությունը:

Պաճ.- Իմ կարծիքով, այդ առանցքն արդեն փլուզվել է: Եվ փլուզվեց այն ժամանակ, երբ ամերիկացի զինվորները մտան Բաղդադ: Ես գտնում եմ, որ այդ առանցքը իրական չէր, բայց այն, որ Եվրոդայում սկսվել է ԱՄՆ-ին հակաբեւեռ ստեղծելու գործընթացը, միանգամայն բնական է: Դա որոշակի հակազդում է, որ հիմնված է բազմաթիվ մարդկանց կարծիքի, այլ ոչ թե Շրյոդերի կամ Շիրակի գաղափարների վրա: Բայց այդ ամենն արվեց անցնորի՛ ձեւով, թեւս այս միության գործողություններում բարոյական կողմը միանգամայն օրինական եր կանգնեցնել ղաշտրազմը եւ խնդրի լուծմանը մասնակից դարձնել ՄԱԿ-ին, այլ ոչ թե փրկել Սադամին: Եթե առաջանա մնամաճիդ երկրորդ ձգնաժամը, ադա Ֆրանսիա-Ռուսաստան-Գերմանիա առանցքը կվերածնվի:

Հարց.- Կա՞ արդյոք իրական հնարավորություն, որ Եվրոդայն Ռուսաստանի հեճ կամ առանց նրա դառնա ԱՄՆ-ին հավասարակշռող բեւեռ:

Պաճ.- Եվրոդայում կան ֆադաֆական գործիչներ, որոնք գտնում են, թե ժամանակի ընթացքում հնարավոր կլինի ստեղծել

միջազգային աստարեզուն ինֆնուրույն գործող Միացյալ Եվրոպա:

Ես չգիտեմ, թե մոտակա ժամանակներում ինչ տեղի կունենա Եվրոպայում: Այն այսօր «ճամփաբաժանի» վրա է կան ստեղծել Եվրոպայի Միացյալ Նախանգներ, բայց ոչ ընդդեմ Ամերիկայի, կան էլ դառնալ Անդրասլանսյան ընկերակցության մի մասը: Անդրասլանսյան ընկերակցության մեջ կմտնեն Եվրամիությունը (ԵՄ) եւ ՆԱՏՕ-ն, որոնց գործողությունները կուղղորդի Վաշինգտոնը: Ես կարծում եմ, որ անգլիացիները դեմ չեն վերջին տարբերակին, արեւելաեվրոպական երկրները երկու ձեռքով կողմ կլինեն դրան, իսկ գերմանացիներն ու ֆրանսիացիները դեմ, չնայած եւ Գերմանիայում, եւ Ֆրանսիայում այդ առիթով տարբեր կարծիքներ կան: Այնպես որ, ժամանակը ցույց կսա: Իսկ այժմ մենք ճամփաբաժանի վրա ենք:

Հարց.- Ինչո՞ւ ԵՄ-ն չի բացում դռները Ռուսաստանի առաջ:

Պատ.- Կա երկու կարեւորագույն դասճառ: Առաջին. չոքե՛ս է մոռանալ, որ ԵՄ-ն դարակազմիկ փոփոխություններ է կրում: Եվրոպայի արեւելքն ու արեւմուտքը միավորվում են, եւ դա բացառիկ դասնական գործընթաց է: Այդտեղ մտնել նաեւ Ռուսաստանին 10 երկրների հետ միասին, որոնք մոտ ադազայում ԵՄ-ի անդամ են դառնալու, դարգադես անիրական է, որովհետեւ այդ դեպքում անհնարին կլինի ԵՄ-ն կառուցել այնպես, ինչպես որ մտածված է: Երկրորդ. ԵՄ-ն կառուցվում է ոչ թե սնտեսական, ֆադաֆական հենքի վրա կամ էլ անվսանգության խնդիրներից ելնելով, ինչպես որ շատերն են կարծում, այլ խարսխված է ընդհանուր արժեքային համակարգի վրա: Եվ ֆանի դեռ Ռուսաստանը չի ընկալել դա, չի ընդունվի համադասասխսան ձեւով: Ինձ մոտ տղավորություն է ստեղծվել, թե Ռուսաստանին եվրոպական արժեքներ լոքե՛ս չեն: Ռուսաստանն ունի իր ժողովրդավարությունը, իր շուկայական տնտեսությունը, իր յուրովի վերաբերմունքը իր խանությունների, Պուլսինի նկատմամբ:

Այդ դասճառով մոտակա արհմեջբերումներին եվրոպական աշխարհա-
մասում անհաճոք դասեր կգնա Եվրոպայի, որը ձգտում է այն
դարձնել «ԵՄ-Եվրոպա» եւ Ռուսաստանի միջուկ, որը ձգտում է
ստեղծել «ԱՊՅ-ԵՄ» Եվրոպա:

Հարց.- Եվ ո՞ւմ մոտ է մեծ հաջողության հավանականությունը:

Պատ.- Ես գտնում եմ, որ եվրոպական աշխարհամասն աղաճա
կունենա այն դեպքում, երբ ԵՄ-ն հասկանա, որ Ռուսաստանն իրեն
դեմ է. օրինակ, որդես էներգետիկայի երկիր ու Եվրոպական
աղբամանների շուկա. նաեւ գումարած ռուսական
գիտատեխնիկական ներուժը, որը ժամանակի ընթացքում մրցունակ
կլինի:

Բայց Ռուսաստանը նույնպես դեմ է հասկանա, որ եթե ուզում
է մասնակցել «Եվրոպական խաղին», աղա իմքը չէ գլխավոր
խաղացողը: Գոյություն ունի ԵՄ, որին 90-ականներին
Ռուսաստանն ընդհանրապես լուրջ չէր ընդունում: Նա մինչ այժմ
էլ կրկնում է, թե մենք կխոսենք Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի
հետ, սակայն մի փչ քարձից, որովհետեւ դրանք փոքր երկրներ են,
իսկ դանիացիների, դոմինիկացիների կամ լյուսեմբուրգցիների
հետ բանակցությունների նույն սեղանի շուրջ մտել չենք
ցանկանում, որովհետեւ դա լուրջ չէ: Բայց դեմ է խոստովանել, որ
այժմ Եվրոպան ուրիշ է, եւ աղաճայում (դրան իսկապես հավասում
են Եվրոպացիները) նրա յուրաքանչյուր դեմություն դեմ է իր
ինքնիշխանության իրավունքների մի մասը քա ընդհանուրին: Չեն
կարծում, թե ռուսական հոգեմտածելակերպը (մենթալիտես) թույլ
կա դա անել մոտակա երկու սերունդների ընթացքում:

*Հարց.- Ռուսական իշխանությունը մինչեւ վերջ չի կարողանում
կողմնորոշվել երկու դեմական գաղափարախոսությունների միջուկ:
Առաջինն ասում է, թե Ռուսաստանը եվրասիական դեմություն է,
Արեւմուտքի եւ Արեւելքի եզակի սիմբիոզ, իսկ երկրորդը, թե Ռուսաս-*

Տանը Եվրոպայի մաս է: Ներկա դրությամբ ո՞ր գաղափարախոսությունն է առավել համադասաստանուն ռուսական իշխանության ոգուն:

Պատասխան. Ես ջանում եմ ուսումնասիրել Ռուսաստանում շրջանառվող եվրասիական գաղափարները, բայց չեմ կարողանում մինչև վերջ դրանք հասկանալ: Իմ ըմբռնմամբ, փորձ է արվում ստեղծել ինչ-որ միություն, որն ավելի մոտ կլինի Եվրոպային, քան Ասիային (20-րդ դարում Ռուսաստանում շրջանառվող եվրասիական գաղափարներին ես լուրջ չեմ վերաբերվում): Ելնելով Տեմեսկան եւ ոչ թե մեակութային դրադասաճաններից ձգտում կա միանալ ոչ թե արեւմտյան ֆաղափակրթությանը, այլ ուժեղ Արեւմուտքին:

Կա ԵՄ, որն այսօր ազդում է եվրասիական մայրցամաքի իրավիճակի վրա: Գաղտնիք չէ, որ դեռի Եվրոպա եւ ձգտում այնդիսի երկրներ, ինչդիսիք եւ Ուկրաինան, Ղազախստանը, Ուզբեկստանը: Դրանք ավելի շուտ կմիանան ԵՄ-ին եւ կդառնան Արեւմուտքի մաս, քան նորից կվերամիավորվեն նոր ձեւի ռուսական կայսրության մեջ: Պոլսիցյան Ռուսաստանը դա ճիշտ է գնահատել: Պոլսինն այլեւս Ելցինի նման չի առաջարկում ԽՍՀՄ-ի վերստեղծում, այլ ընդհակառակը առաջարկում է հետխորհրդային տարածում ստեղծել ընդհանուր շուկա, որը հետո հավասար հիմունքներով կմիանա ԵՄ-ին:

Հարց.- Ի՞նչ կլինի ֆառոր դար հետո:

Պատասխան. Կարծում եմ, որ մոտակա 15 տարի աշխարհն ադրելու է Pax Americana դարաշրջանում: Դա ձեռնու է լինելու շատ երկրների նաեւ Գերմանիային եւ մյուս եվրոպական դեմոկրատիաներին, որովհետեւ ադրելու եւ բարեկեցիկ կյանքով, միայն ավելի ու ավելի շատ եւ զիջելու իրենց ինքնիշխանության իրավունքներն ու դաշտանական կարողություններն Ամերիկային: Նաեւ սատարելու եւ ԱՄՆ-ին, քանզի այն սկզբում հաղթեց

Ֆառիգի, հետո կոմունիզմի, իսկ այժմ էլ ղայքարում է ահաբեկչության դեմ: Եվ դա բնական է, որովհետեւ այսօր աշխարհում չկա այլ տերություն, որ կարողանա այդ դերը խաղալ:

Բայց վաղ թե ուշ Ամերիկան «դեմ կանոնի» իր սահմաններին: Եվ դա հասկանում են իրենք ամերիկացիները: Վերջիվերջո նրանք ասելու են իսկ մեր ինչի՞ն են դեմք այս բոլորը: Ամերիկայում ամեն ինչ արագ է կատարվում: Սեպտեմբերի 11-ից հետո Բուրքարողացավ մի ֆանի շաբաթում մոբիլիզացնել ողջ ազգը Աֆղանստանի եւ Իրաքի դեմ դաշտագնելու համար: Այդ ահաբեկչական գրոհի ազդեցության սակ զսնվող ամերիկացիներն այսօր կոմի կզման են Իրանի, են Սիրիայի դեմ, բայց նույնքան արագ, ինչպես Վիետնամում ու Սոմալիում, կարող են ես ֆառել: Եվ աշխարհում ահռելի վակուում կստեղծվի, որը ոչ ոք չի կարողանա լցնել: Ահա 25 տարի հետո մենք սկսելու ենք ամրել այդպիսի վակուումում, որովհետեւ ամերիկացիները թելու են ամեն ինչի վրա, հեռանալու են իրենց իսկա կղզին եւ զբաղվելու սեփական գործերով:

Միաժամանակ, շատ դեմոգրաֆներ այսօր են կանխագուշակում Հարավ-Հյուսիս առձակասումը. Հյուսիսում ամրելու է «ոսկե միլիարդը», իսկ Հարավում, որոշ հավանների համաձայն 15 մլրդ աղքատ, սոված, չարացած մարդիկ, որոնք ոչ մի օգուտ չեն սանալու գլոբալացումից եւ նախանձով են նայելու իրենց դաշտները ֆամող հարուստ Հյուսիսին: Եվ չեն բացառում, որ այդտեղ կծնվի նոր բենլադենյան գաղափարախոսություն:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ԱԶԳԱՅԻՆԸ ԵՎ ՀԱՄԱՄԱՐԴԿԱՅԻՆԸ 1

**ՀրանՏ Տեր-Աբրահամյան
ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԶԱՂԱԶԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԳՈՏՈՒՄ 3**

**Մուսեղ Լալայան
ՍԱՀՎԱՆ ԵՎ ՀԱՎԻՏԵՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ 7**

**Դավիթ Հովհաննիսյան
ՀԱՐԿԱՎՈՐ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ
ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 11**

**Գագիկ Տեր-Հարությունյան
ԵՎՐԱԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ
ԱՐԵՎՄՈՒՏՔԻ
ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՊԱՌԱԿՏՈՒՄԸ 17**

**Սարգիս Հարությունյան
ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ
ԹՈՒՐԶԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՍԵՋ 23**

**Սեւակ Սարուխանյան
ԱԴՐԲԵՋԱՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՀԱԲԵԿԶՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ 27**

**Հենրի Զիսիմջեր
ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳԻՏԵԼԻՔ 32**

**Ալեքսանդր Ռար
ՀԱՐԱՓՈՓՈԽ ԱՇԽԱՐՀ 37**

*Շաղկիկի վրա տպակերպած է
Սիս ամրոցը (XII-XIII դդ.)*

«ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ», Հայաստանի
Հանրապետական կուսակցության հրատարակություն
Խմբագրական խորհուրդ
Երևան, 375090, Մելիք-Աղամյան 2: Հեռ. 58 04 91:
Էլ. փոստ hanrapetakan@hkh.am:
Հիմնադիր Հայաստանի Հանրապետական կուսակցություն:

Թուղթը օֆսեթ, ֆորմատը 70x108 1/16:
Պայմանական 3,25 մամուլ: Տղաֆանակը 1000:
Տարածեսակը «Arial Armenian» եւ «Vs Helvetica»:
Վկայական O1Մ 000176:

Տղագրվել է «Ամարաս» տղարանում: